

Beslissingen over kinderen in problematische opvoedingssituaties

Inzichten uit gehechtheidsonderzoek
(herziene versie 2023)

Femmie Juffer

Colofon

Opdrachtgever

Raad voor de rechtspraak

Postbus 90613

2509 LP Den Haag

Onderzoeker

Femmie Juffer

De auteur bedankt de volgende personen voor hun relevante en behulpzame feedback:

Prof. dr. Marian Bakermans-Kranenburg, Hoogleraar in de Psychologie, William James Center of Research, ISPA, Lissabon, Portugal.

Mr. Mariska Kramer, Advocaat jeugdrecht.

Dr. Anneke Vinke, GZ-psycholoog/Orthopedagoog-generalist, gespecialiseerd in adoptie, pleegzorg, hechting en trauma.

Prof. dr. Marinus van IJzendoorn, Adjunct hoogleraar in de afdeling Psychiatrie, Monash University, Melbourne, Australië.

Uitgever

Xerox | OSAGE, Utrecht

Vormgeving

Corps, Den Haag

Opmaak binnenwerk

Xerox | OSAGE, Utrecht

Beslissingen over kinderen in problematische opvoedingsituaties

Inzichten uit gehechtheidsonderzoek
(herziene versie 2023)

Femmie Juffer
Universiteit Leiden

Woord vooraf

Kinderrechters nemen beslissingen die verstrekkende gevolgen hebben voor kinderen en hun ouders. Beslissingen over bijvoorbeeld uithuisplaatsing van een kind, terugplaatsing, of het toewijzen van een kind aan één van de ouders. Zij baseren hun oordeel daarbij (ook) op rapportages die zijn opgesteld door medewerkers van Bureau Jeugdzorg, de Raad voor de Kinderbescherming of een andere instantie. Kinderrechters moeten op basis van deze schriftelijke en mondelinge rapportages beslissen welke keuze - binnen de bestaande wettelijke kaders - voor het kind de beste perspectieven biedt voor zijn of haar verdere ontwikkeling. Voor het nemen van gefundeerde beslissingen is er bij kinderrechters behoefte aan actuele kennis over de oorzaken, ontwikkeling en gevolgen van gehechtheidsrelaties van jonge kinderen en kennis over effectieve interventies op dit gebied. Deze kennis stelt de kinderrechter in staat om de gemaakte inschatting van de opvoedingsproblematiek en de voorgestelde adviezen over aanpak of behandeling beter te beoordelen.

Tegen deze achtergrond heeft de Landelijke Werkgroep Kinderrechters (inmiddels Expertgroep Jeugdrechters geheten) eerst het Nederlands Jeugdinstituut (NJI) en later het Centrum voor Gezinsstudies van de Universiteit Leiden verzocht om de beschikbare kennis over gehechtheid van kinderen te verzamelen en te beschrijven.¹

Deze notitie heeft als doel kinderrechters te ondersteunen bij 'evidence-informed' handelen: het nemen van beslissingen over kinderen in problematische opvoedings-situaties met inachtneming van actuele wetenschappelijke theoretische inzichten en empirische onderzoeksresultaten. Besproken wordt wat gehechtheid is en hoe het gemeten wordt. Ook komt de praktijk aan bod: de beoordeling van gehechtheid bij jonge kinderen, voorbeelden, valkuilen en misverstanden over gehechtheid, en implicaties voor de praktijk.

Jolande Calkoen-Nauta

voorzitter Expertgroep Jeugdrechters (2010)

1 Wegens onvoorziene omstandigheden kon het NJi in de persoon van dr. Leonieke Boendermaker (thans lector Jeugdzorg aan de Hogeschool van Amsterdam) de aangevatte opdracht niet afronden. De opdrachtgever en de auteur bedanken het NJi en Hans Meij voor het gedane werk waarvan op onderdelen gebruikgemaakt is. Vanzelfsprekend berust de verantwoordelijkheid voor het onderhavige memorandum bij de huidige auteur. Tevens dankt de auteur Jolande Calkoen-Nauta, Albert Klijn en Annelies Verheugt-Pleiter voor hun opbouwende feedback.

Woord vooraf bij de herziene editie (2023)

Sinds het verschijnen van de eerste editie van deze notitie hebben er veranderingen plaatsgevonden in de samenleving, de wetenschap en de rechtspraak. Gebleven zijn de verstrekkende gevolgen van beslissingen van kinderrechters voor kinderen en hun (pleeg)(stief)ouders.

Het is daarom heel waardevol dat deze notitie is aangepast aan de huidige wetenschappelijke inzichten over gehechtheid, die behulpzaam kunnen zijn bij de juridische beslissingen over kinderen in problematische opvoedingssituaties. Naast een overzicht van de wetenschappelijke kennis, worden er niet alleen aandachtspunten en inzichten geformuleerd, maar is er ook aandacht voor valkuilen en misvattingen rondom het begrip gehechtheid.

Ellen van Kalveen

voorzitter expertgroep jeugdrechters

Inhoudsopgave

Woord vooraf	4
Woord vooraf bij de herziene editie (2023)	5
1 Inzichten uit gehechtheidsonderzoek en implicaties voor de (rechts)praktijk	7
1.1 Sensitief ouderschap bevorderen	7
1.2 De Richtlijnen voor jeugdhulp en jeugdbescherming	11
1.3 Valkuilen en misvattingen	17
1.4 Drie richtinggevende principes	21
1.5 Aandachtspunten en inzichten	24
1.6 De gulden regel	28
2 Gehechtheid	30
2.1 Theorie en wetenschappelijk onderzoek	30
2.2 Wanneer ontstaat gehechtheid?	33
2.3 Gehechtheidsgedrag	35
2.4 Veilige en onveilige gehechtheid	36
2.5 Gehechtheid als ontwikkelingsmijlpaal	38
2.6 Gehechtheidsnetwerk	39
2.7 Gehechtheid en opvoeding	43
2.8 Gevolgen van gehechtheid	45
3 Gehechtheid in de praktijk	47
3.1 De kans op veilige gehechtheid verkeken?	47
3.2 Gehecht aan pleegouders en adoptieouders	50
3.3 Inzet van vervangende ouders en gehechtheid	51
3.4 Scheidingen en gehechtheid	53
3.5 Extreme en zeer problematische opvoedingssituaties	55
3.6 Gehechtheid verbeteren in de opvoeding	55
4 Meten van gehechtheid en sensitiviteit	59
4.1 Wetenschappelijke onderzoeksinstrumenten	59
4.2 De ouder-kindrelatie beoordelen in de praktijk	61
Literatuur	63
Aanbevolen literatuur	73
Over de auteur	74

Inzichten uit gehechtheids- onderzoek en implicaties voor de (rechts)praktijk

In dit hoofdstuk staan de inzichten uit gehechtheidsonderzoek en implicaties voor de (rechts)praktijk centraal, waaronder valkuilen, misverstanden en aandachtspunten. In de volgende hoofdstukken is de onderbouwing te vinden: de uitgangspunten van de gehechtheidstheorie en de beschikbare *evidence base* in de vorm van wetenschappelijk gehechtheidsonderzoek.

Onderzoek heeft aangetoond dat veilige gehechtheid een voorspellende waarde heeft voor een meer optimale sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind.¹ Veilig gehechte kinderen kunnen hun emoties beter reguleren en hebben betere sociale vaardigheden dan onveilig gehechte kinderen. Onveilige gehechtheid kan bijdragen aan bijvoorbeeld gedragsproblemen.

De kern van de gehechtheidstheorie, bevestigd door gehechtheidsonderzoek, is dat sensitieve ouders vaker een veilig gehecht kind hebben. Sensitieve ouders nemen het gedrag van hun kind accuraat waar en gaan adequaat op dit gedrag in, terwijl ze op een sensitieve manier regels en grenzen stellen. De sleutel tot veilige gehechtheid is dan ook het bevorderen van sensitief ouderschap.

1.1 Sensitief ouderschap bevorderen

Het bevorderen van veilige gehechtheid en het voorkomen of verminderen van onveilige en gedesorganiseerde gehechtheid heeft het meeste succes als de interventie gericht is op sensitief oudergedrag.² Daarbij hebben korte interventies het meeste succes en is video-feedback een effectieve methode om sensitief oudergedrag te bevorderen.³ Bij interventies gedurende de eerste levensjaren van het kind worden dan ook interventies gericht op sensitief oudergedrag aanbevolen.

Internationaal zijn wetenschappers het erover eens dat de zogenaamde 'holding'- en andere 'attachment'-therapieën (met vele benamingen en een groot aanbod op internet, bijvoorbeeld vasthoud-therapie, regressietherapie of 're-birthing'-therapie), als uitermate strijdig met gehechtheidsonderzoek en de gehechtheidstheorie moeten worden verworpen.⁴ Deze afwijzing van 'holding'-therapieën is gebaseerd op zowel het ontbreken van maar enig empirisch bewijs dat de therapie zou werken als op de principes die gebruikt worden in de behandeling. Dergelijke therapieën waarbij

1 Overall waar over kinderen gesproken wordt, is uitgegaan van de leeftijd van 0 tot 18 jaar, tenzij anders vermeld.

2 Meta-analyse: Bakermans-Kranenburg, Van IJzendoorn, & Juffer, 2003.

3 Zie ook Van IJzendoorn, Schuengel, Wang, & Bakermans-Kranenburg, 2023.

4 Chaffin et al., 2006; Dozier, 2003; Pignotti & Mercer, 2007; Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2010.

kinderen gedwongen worden tot fysiek contact met hun (pleeg)ouder(s), bijvoorbeeld door geforceerd op schoot vastgehouden te worden, propageren het tegenovergestelde van sensitief oudergedrag benodigd voor veilige gehechtheid. De ouder gaat niet in op de signalen van het kind (dat zou juist sensitief zijn en veilige gehechtheid bevorderen), integendeel, de ouder wordt geïnstrueerd de signalen van het kind te bestrijden. Tegelijkertijd kan het zoeken van geborgenheid in fysiek contact niet afgedwongen worden van een kind; het gaat er bij veilige gehechtheid juist om dat ouders ingaan op pogingen van het kind om die geborgenheid te vinden.

Geen 'holding'

In de praktijk hoort men soms: 'Deze 'holding'-behandeling (of een andere attachment- of vasthoud-therapie) kan de onveilige gehechtheid van kinderen verbeteren.' Zoals hierboven is beschreven speelt hier een misvatting: 'holding' (gedwongen vasthouden/op schoot houden van het kind) is het tegenovergestelde van sensitief omgaan met een kind. Intimiteit kan niet afgedwongen worden maar ontstaat in spontane interacties, iets waaraan bijvoorbeeld een hulpverleningsmethode met video-feedback kan bijdragen.

Vanaf het tweede levensjaar gaat een kind autonomie verwerven, zelfstandig de wereld ontdekken, en daarbij hoort ook het verkennen van grenzen. Deze ontwikkelingsmijlpaal is voor het kind belangrijk, omdat zelfstandig dingen uitzoeken en ondernemen leerzaam is en bovendien in toenemende mate van een kind verlangd wordt.⁵ Het stelt de opvoeder echter ook voor nieuwe uitdagingen en soms voor grote opvoedingsproblemen. Kinderen moeten op deze leeftijd leren omgaan met regels, grenzen, geboden en verboden. Uit onderzoek is gebleken dat ouders dat het beste kunnen aanpakken met autoritatieve discipline, dat wil zeggen het aanleren van regels in een sfeer van warmte en genegenheid.

Wanneer ouders echter ineffectief regels en grenzen stellen en bijvoorbeeld verzeild raken in 'coercive cycles', hebben zij kans op een onhandelbaar en ongezeglijk kind.

5 Sroufe, Egeland, Carlson, & Collins, 2005.

Opstandig gedrag loont

Bij 'coercive cycles' (zoiets als 'viciuze cirkel van dwingend gedrag') protesteert het kind bij een ge- of verbod op heftige wijze, waarna de ouder uiteindelijk toegeeft om van het driftige gedrag van het kind af te zijn.⁶ Op dat moment heeft het kind echter 'geleerd' dat zijn opstandige gedrag loont en dat vergroot de kans dat hij de volgende keer weer zo zal reageren. Daarmee zijn ouder en kind in een viciuze cirkel terechtgekomen van ineffectief disciplineergedrag van de kant van de ouder en dwingend en ongehoorzaam gedrag van het kind. Vaak vertoont het kind dan niet alleen maar opstandig gedrag maar ook ander externaliserend probleemgedrag, zoals agressie.

Vanwege de uitdagingen bij het stellen van regels en grenzen vanaf het tweede levensjaar, worden vanaf die ontwikkelingsfase interventies aangeraden die zowel sensitief oudergedrag als adequaat regels en grenzen stellen tot doel hebben,⁷ zoals Video-feedback Intervention to promote Positive Parenting - Sensitive Discipline, VIPP-SD.⁸

VIPP-SD

Video-feedback Intervention to promote Positive Parenting - Sensitive Discipline (VIPP-SD) vindt plaats in vier tot zes bezoeken bij de ouder(s) thuis waarbij video-feedback op gefilmde interacties tussen ouder en kind wordt gegeven. VIPP-SD is vastgelegd in een handleiding en wordt gestandaardiseerd uitgevoerd door personen die hierin getraind zijn. Er is echter ook een individuele focus in de interventie, doordat de aanwijzingen uit de handleiding worden toegepast op individuele interacties van een specifiek ouder-kindpaar, zoals die te zien zijn in de video-opnames.

Tijdens het bespreken van de videofragmenten wordt met de opvoeder gewerkt aan:

- het observeren van en inleven in het kind
- het vergroten van de kennis over de ontwikkeling van jonge kinderen
- het bevorderen van sensitief reageren op het kind en op een sensitieve manier regels en grenzen stellen.

6 Patterson, 1982.

7 Zie ook Bosmans et al., 2022.

8 Bakermans-Kranenburg, Juffer, & Van IJzendoorn, 2019; Juffer, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2008/2023.

VIPP-SD is in Nederland ontwikkeld en opgenomen in de Databank Effectieve Jeugdinterventies en ook internationaal erkend.⁹ Trainingen in VIPP-SD worden niet alleen in Nederland, maar ook in België, Engeland en Italië aangeboden.

VIPP-SD is onderzocht in diverse doelgroepen en culturen: bij ouders met een belast, onveilig gehechtheidsverleden en ouders met een eetstoornis, bij insensitieve ouders, en in risicogroepen, bijvoorbeeld kinderen met externaliserend probleemgedrag of adoptiekinderen. Ook is VIPP-SD onderzocht in Turkse gezinnen in Nederland, in gezinnen met kinderen met een autistische stoornis, bij gastouders en in de kinderopvang en bij ouders met een verstandelijke beperking. In een omvangrijke meta-analyse zijn de eerste 25 gerandomiseerde wetenschappelijke studies naar de effecten van VIPP-SD onderzocht.¹⁰ Het ging daarbij om onderzoeken in diverse landen en in verschillende doelgroepen. VIPP-SD bleek een positief effect te hebben op zowel het opvoedingsgedrag - sensitiviteit en op een sensitieve manier regels en grenzen stellen - als de gehechtheid van kinderen. VIPP-SD kan worden ingezet als een preventieve interventie, maar ook als kortdurende interventie naast een gespecialiseerde therapeutische behandeling van ouder of kind. VIPP-SD kan ook onderdeel zijn van een diagnostisch proces, bijvoorbeeld om na te gaan of ouders open staan voor deze ondersteuning met video-feedback en of het hen helpt bij de opvoeding.¹¹

In de Databank Effectieve Jeugdinterventies heeft VIPP-SD de hoogst haalbare kwalificatie: 'effectief volgens sterke aanwijzingen'.¹² In de Databank Effectieve Jeugdinterventies staan de volgende niveaus van erkenning van interventies: goed onderbouwd, effectief volgens eerste aanwijzingen, effectief volgens goede aanwijzingen, en effectief volgens sterke aanwijzingen.¹³ In de Databank Effectieve Jeugdinterventies kan met trefwoorden worden gezocht op interventies die gericht zijn op gehechtheid of sensitiviteit.

9 VIPP-SD interventie, 2023; Home Visiting Evidence of Effectiveness (HomVEE), 2023.

10 Meta-analyse: Van IJendoorn, Schuengel, Wang, & Bakermans-Kranenburg, 2023.

11 Cyr, Dubois-Comtois, Paquette, Lopez, & Bigras, 2022; Van der Asdonk et al., 2020.

12 VIPP-SD interventie, 2023.

13 Nederlands Jeugdinstituut, 2023a.

Diverse landelijke initiatieven onderstrepen het belang van de vroege kindertijd voor het latere leven, zoals 'de eerste 1000 dagen' (min negen maanden tot twee jaar).¹⁴ Zo vroeg mogelijk passende adviezen aan ouders geven, voorkomt dat er later zwaardere zorg nodig is. Infant Mental Health (IMH), geestelijke gezondheidszorg voor jonge kinderen, past goed bij deze aandacht voor de vroege kindertijd.¹⁵ Geschoolde IMH-professionals richten zich met klinische observatie- en behandelingsmethoden op de ouder-kindrelatie in gezinnen met jonge kinderen (tot en met vijf jaar). Verder zijn er therapeutische behandelingen voor trauma's van geadopteerden en pleegkinderen, niet alleen op jonge leeftijd maar ook in de puberteit en (jong) volwassenheid.¹⁶

1.2 De Richtlijnen voor jeugdhulp en jeugdbescherming

De Richtlijnen voor jeugdhulp en jeugdbescherming - inmiddels zijn het er 17 - zijn ontstaan op initiatief van drie beroepsverenigingen: de NVO voor pedagogen, de NIP voor psychologen en de BPSW voor professionals in sociaal werk.¹⁷ Het ontwikkelen, herzien en implementeren van deze richtlijnen vindt plaats binnen het Meerjarenplan Richtlijnen Jeugd, opgesteld door genoemde beroepsverenigingen en het Nederlands Jeugdinstituut. De richtlijnen worden ongeveer eens in de vijf jaar herzien en de beroepsverenigingen autoriseren zowel eerste als herziene versies. De richtlijnen bevatten informatie gebaseerd op actuele kennis uit wetenschappelijk onderzoek en de praktijk, zodat professionals gefundeerde beslissingen kunnen nemen over kinderen en gezinnen.

Voor dit memorandum zijn met name drie richtlijnen van belang: de Richtlijn Uithuisplaatsing en terugplaatsing, de Richtlijn Problematische gehechtheid en de Richtlijn Pleegzorg.¹⁸ De Richtlijn Uithuisplaatsing en terugplaatsing komt iets uitgebreider aan de orde.

14 TNO, 2022.

15 Vliegen & Verhaest, 2020.

16 Vinke, 2022.

17 Richtlijnen voor jeugdhulp en jeugdbescherming, 2023.

18 Richtlijn Uithuisplaatsing en terugplaatsing, 2023; Richtlijn Problematische gehechtheid, 2020; Richtlijn Pleegzorg, 2019.

In 2023 is een volledig herziene versie gepubliceerd van de Richtlijn Uithuisplaatsing die nu **Richtlijn Uithuisplaatsing en terugplaatsing** heet.¹⁹ Er is in de herziene versie meer oog voor de nadelen van een uithuisplaatsing.²⁰ Kinderen kunnen bijvoorbeeld in een onveilige situatie komen in een behandelgroep. Ook de overplaatsingen die in de praktijk vaak voorkomen, zijn in tegenspraak met het belang van continue, stabiele gehechtheidsrelaties. In de richtlijn wordt daarom geadviseerd om zeer terughoudend te zijn met uithuisplaatsingen, bijvoorbeeld door vroegtijdig hulp in te schakelen om zo uithuisplaatsing te voorkomen. In de herziene richtlijn wordt ook het begrip ‘aanvaardbare termijn’ belicht.

Aanvaardbare termijn

Bij de kinderopvangtoeslagenaffaire ontstond discussie over de uitleg van de ‘aanvaardbare termijn’ bij uithuisplaatsingen. De wet zegt dat binnen een ‘aanvaardbare termijn’ duidelijk moet zijn of een uithuisgeplaatst kind in het pleeggezin of gezinshuis blijft wonen, of teruggaat naar de ouders. Dan wordt besloten waar het kind zal opgroeien (perspectiefbesluit). Maar de wet spreekt niet over concrete termijnen.

In de vorige versie van de Richtlijn Uithuisplaatsing werd gesproken over termijnen van zes en twaalf maanden (afhankelijk van de leeftijd van het kind). In de herziene versie van de Richtlijn Uithuisplaatsing en terugplaatsing zijn deze concrete termijnen geschrapt. In de richtlijn staat dat het niet mogelijk is om een exacte termijn te noemen. Het bepalen van de ‘aanvaardbare termijn’ voor het nemen van een perspectiefbesluit is maatwerk voor professionals en voor ieder kind en gezin anders.

In de eerste druk van dit memorandum, in 2010, zijn geen concrete termijnen genoemd voor een ‘aanvaardbare termijn’. Wel werd vanuit gehechtheids-perspectief het argument naar voren gebracht dat nog steeds van toepassing is: omdat kinderen zich altijd hechten en zij hun gehechtheidsgedrag niet kunnen uitstellen, moeten beslissingen over jonge kinderen niet onnodig vertraagd worden.²¹ Dit geldt ook voor de beslissing over een uiteindelijke, definitieve verblijfplaats van een jong kind. Als er perspectief op terugplaatsing is, moet de hulp aan de ouder(s) zo snel en intensief mogelijk gegeven te worden.

19 Richtlijn Uithuisplaatsing en terugplaatsing, 2023.

20 Juffer, 2023.

21 Zie ook Bowlby, 1965; Mennen & O’Keefe, 2005.

In de Richtlijn Uithuisplaatsing en terugplaatsing staat dat als een uithuisplaatsing niet te voorkomen is, de plek waar het kind gaat wonen 'zo thuis mogelijk' moet zijn. Dat betekent: bij voorkeur in het eigen netwerk, bij grootouders, familie of ouders van een vriendje bijvoorbeeld, of anders in een pleeggezin, gezinshuis of kleinschalige woonvorm. Vanuit gehechtheidsperspectief is het een voordeel dat een kind bij een netwerkplaatsing bestaande (familie)banden kan behouden. Ook het 'gewone leven' in gezinsverband (in een netwerkgezin, pleeggezin of gezinshuis) biedt het kind de beste kansen voor zijn gehechtheidsontwikkeling.

Gewoon, zo doodgewoon...²²

Soms vinden mensen 'hechting' of 'gehechtheid' een moeilijk en abstract begrip. Ze denken dat het heel ingewikkeld is om de gehechtheid van hun pleegkind positief te beïnvloeden. Een pleegkind heeft immers negatieve ervaringen opgedaan met relaties. Het kind werd bijvoorbeeld gescheiden van de mensen met wie het dagelijks omging of het werd verwaarloosd of mishandeld. Niet zo makkelijk om daar iets aan te doen.

Toch is hechting of gehechtheid gewoon, zo doodgewoon. Het gewone leven bij pleegouders, gezinshuisouders of pleeg grootouders helpt het pleegkind om de draad van gehechtheid weer op te pakken. Gewoon in een gezin wonen en niet in een kindertehuis of leefgroep. Gewoon elke dag dezelfde vertrouwde mensen om je heen, mensen die niet weggaan omdat hun dienst erop zit. Gewoon mogen blijven tot je oud genoeg bent om op eigen benen te staan. Gewoon mogen praten over wat je dwars zit, ook al durf je dat in het begin nog niet. Het gewone leven helpt om je als pleegkind veilig te gaan voelen en steeds meer vertrouwen te krijgen.

Soms heb je medicijnen of een huismiddeltje nodig als je je niet lekker voelt. Bij ernstige gehechtheidsproblemen kan een 'medicijn' helpen, zoals therapie bij een hulpverlener die verstand heeft van trauma's. Maar het gewone leven in een pleeggezin of gezinshuis blijft het meest heilzame 'huismiddel' tegen gevoelens van onveiligheid.

Het leven in een pleeggezin of gezinshuis is gewoon, zo doodgewoon. Het is een wonder dat zoiets gewoons zo belangrijk is in een kinderleven.

22 Juffer, 2021b.

Volgens de herziene Richtlijn Uithuisplaatsing en terugplaatsing is 'gedeeld opvoederschap' een positieve methode.²³ Gedeeld opvoederschap houdt in dat na een uithuisplaatsing pleegouders en ouders samenwerken in de opvoeding. Het doel is dat ouders altijd een belangrijke rol spelen in het leven van hun kinderen, of ze thuis wonen of niet.

Vanuit gehechtheidsperspectief zijn hierbij twee opmerkingen te maken. Ten eerste is het belangrijk om na een uithuisplaatsing de al bestaande relatie tussen ouder en kind te respecteren en te onderhouden, en waar mogelijk te verbeteren. Ten tweede kan gedeeld opvoederschap ertoe bijdragen dat eventuele terugplaatsing vloeierend(er) verloopt, omdat de ouders altijd contact met het kind hebben gehouden. Het respecteren en onderhouden van contact geldt overigens ook ná terugplaatsing: het is positief voor het kind als de bestaande gehechtheidsrelatie met zijn pleegouders kan blijven bestaan (bijvoorbeeld als logeer- of vakantieadres).

De Richtlijn Uithuisplaatsing en terugplaatsing pleit ook voor het samen plaatsen van broers en zussen, tenzij dit niet in het belang is van een van de kinderen.²⁴ Uit onderzoek en praktijk komt het principe naar voren: 'Samen plaatsen? Ja, tenzij'. Dat betekent dat organisaties zich maximaal moeten inspannen om broers en zussen samen te plaatsen in een pleeggezin of gezinshuis. Met als toevoeging om hier alleen van af te zien als samen plaatsen niet in het belang is van een van de broers en zussen, bijvoorbeeld bij onderling misbruik.

In de **Richtlijn Problematische gehechtheid** vinden pedagogen, psychologen en professionals in sociaal werk informatie over gehechtheidsproblemen en gehechtheidsinterventies.²⁵

Richtlijn Problematische gehechtheid

De Richtlijn Problematische gehechtheid biedt informatie over de signalering, diagnostiek en behandeling van problematische gehechtheidsrelaties van jeugdigen binnen de context van (pleeg)gezin, gezinshuis of residentiële instelling. Kinderen met een problematische gehechtheidsrelatie ontlenen onvoldoende emotionele veiligheid aan de relatie met hun ouder(s). Doorgaans hebben ze minder zelfvertrouwen, kunnen emoties minder goed reguleren en zijn

23 Nederlands Jeugdinstituut, 2023b.

24 Zie ook Stolwijk, Van der Put, & Defoe, 2021.

25 Richtlijn Problematische gehechtheid, 2020.

ze minder vaardig in sociale relaties dan kinderen met een goede gehechtheidsrelatie.

De richtlijn geeft als aanbeveling om alert te zijn op problematische gehechtheid als:

- het kind of de jongere opgroeit in een gezin waarin mishandeling, verwaarlozing of huiselijk geweld aan de orde is (geweest);
- één of beide ouders psychiatrische problemen heeft (al is dat niet noodzakelijk een probleem);
- de stabiliteit en continuïteit van de ouder-kindrelatie bedreigd wordt of al doorbroken is, bijvoorbeeld door verlies van een gehechtheidsfiguur of door ziekenhuisopname(s) van het kind op jonge leeftijd;
- het kind geadopteerd is of opgroeit in een pleeggezin (en minstens één scheiding en mogelijk verwaarlozing of mishandeling heeft ervaren).

Het is goed om te bedenken dat andere factoren een rol kunnen spelen en er ook sprake kan zijn van cumulatieve risico's in de (vroegere) situatie (zoals armoede en weinig opleiding).

De Richtlijn Problematische gehechtheid adviseert voor het bevorderen van een veilige gehechtheidsrelatie bij jonge kinderen preventieve interventies die in de thuissituatie worden ingezet en als erkend zijn opgenomen in de Databank Effectieve Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut. Genoemd worden VIPP-SD met de erkenning 'effectief volgens sterke aanwijzingen' en de Basic-Trustmethode met de erkenning 'effectief volgens eerste aanwijzingen'. Beide interventies werken met video-feedback.

De **Richtlijn Pleegzorg** is bedoeld voor professionals die zijn betrokken bij de uitvoering van pleegzorg.²⁶ Het uitgangspunt van pleegzorg is dat het kind of de jongere indien mogelijk weer bij zijn of haar ouders gaat wonen. Pleegouders worden bij voorkeur in het sociale netwerk van het gezin gezocht. Kinderen gaan dan wonen bij familie zoals grootouders of ooms en tantes, maar ook bij bekenden zoals een leraar van het kind of ouders van een vriendje. Deze vorm van pleegzorg wordt ook wel 'netwerkpleegzorg' genoemd. De positieve bevindingen uit een meta-analyse vormen een goed argument om kinderen bij voorkeur in het netwerk van het gezin te plaatsen.²⁷ Konijn en collega's vonden dat 'kinship care' (familie-netwerkpleegzorg)

26 Richtlijn Pleegzorg, 2019.

27 Konijn et al., 2019.

gunstiger is voor de stabiliteit van de pleegzorgplaatsing dan 'non-kinship care'. Tegenwoordig is ongeveer de helft van alle pleeggezinnen een netwerkpleeggezin.²⁸ Daarnaast is er 'bestandspieczorg' waarbij mensen zich opgeven om te gaan zorgen voor een onbekend kind. Pleegzorg kent verschillende vormen: voor korte of voor langere tijd en daarnaast voltijdpleegzorg en deeltijdpleegzorg zoals in het weekend of in de vakantie.

Pleegouders kunnen als belanghebbende worden gehoord in de rechtszaal, bijvoorbeeld over de verblijfplaats van het kind of de omgangsregeling met de ouders.²⁹ Soms krijgen pleegouders te horen dat zij zich 'adoptief' opstellen, alsof zij zich het kind zouden willen toe-eigenen.

In de rechtszaal: opboksen tegen beeldvorming³⁰

"Als (jeugdrecht)advocaat sta ik regelmatig pleegouders bij. Pleegouders die opkomen voor de belangen van hun pleegkind: door tussenkomst in een juridische procedure of doordat zij zelf een procedure starten. Dit is in emotioneel (en soms ook financieel) opzicht een hele stap voor pleegouders. Met name omdat deze juridische stap vaak ook betekent dat je als pleegouders in de rechtszaal 'tegenover' de ouder(s) van het pleegkind komt te staan. De procedures waar pleegouders bij betrokken zijn, gaan meestal over de verblijfplaats van het pleegkind of de omgangsregeling van het pleegkind met de ouders. Vooral procedures over de verblijfplaats - de vraag of het pleegkind mag opgroeien bij de ouders of bij de pleegouders - zijn erg ingrijpend en emotioneel zwaar. Zowel voor de pleegouders als de ouders. Toch komt het in de praktijk helaas voor dat in de rechtszaal de ouders van het kind wezenlijk anders worden benaderd dan pleegouders. Er lijkt meer begrip te zijn voor de plek van ouders in de rechtszaal: 'Het is immers hun kind', dan voor pleegouders: 'Je weet als pleegouder toch waar je aan begint'.

Betrokkenen zijn vaak niet (voldoende) doordrongen van het wezenlijke pedagogische belang voor de (hechtings-)ontwikkeling van het kind: onvoorwaardelijk moeten (kunnen) houden van het pleegkind alsof het nooit meer weggaat. In de zittingszaal laten merken dat je als pleegouder houdt van het pleegkind alsof het je eigen kind is, ligt uiterst gevoelig. Dat wordt in de praktijk

28 Pleegzorg.nl, 2023.

29 Kramer, 2022, 2023.

30 Kramer, 2022.

nogal eens benaderd vanuit het idee dat pleegouders het pleegkind 'voor zichzelf willen houden'. Terwijl 'houden van je pleegkind alsof het je eigen kind is' wel degelijk hand in hand kan gaan met onbaatzuchtig opkomen voor het belang van het pleegkind. Pleegouders hebben niet voor niets van de wetgever de bevoegdheid gekregen om, in ieder geval na een pleegzorgperiode van een jaar of langer, in de rechtszaal op te komen voor de belangen van het pleegkind."

Wanneer de belangen van het pleegkind met betrekking tot de verzorging, de opvoeding of het vermogen botsen met de belangen van de ouders met gezag of de voogd, kan de kinderrechter een bijzondere curator benoemen.³¹ De bijzondere curator moet er zijn om het kind te ondersteunen in de procedure en de stem van het kind zo duidelijk mogelijk naar voren te brengen.³²

Naast de al genoemde zijn er nog enkele richtlijnen voor jeugdhulp en jeugdbescherming die van belang kunnen zijn,³³ zoals de Richtlijn Crisisplaatsing, de Richtlijn Residentiële jeugdhulp, de Richtlijn Signaleren van traumagerelateerde problemen, de Richtlijn Samen met ouders en jeugdige beslissen over passende hulp, en de Richtlijn Scheiding en problemen van jeugdigen.

1.3 Valkuilen en misvattingen

Byrne en collega's publiceerden in het vooraanstaande internationale tijdschrift *Journal of Child Psychology and Psychiatry* een artikel over de bijdrage van de gehechtheidstheorie aan de praktijk van jeugdbescherming.³⁴ De auteurs onderscheiden twee niveaus waarop de gehechtheidstheorie kan worden toegepast in de praktijk van de jeugdbescherming. Het eerste niveau is conceptueel: de gehechtheidstheorie biedt een geschikt denkkader voor de praktijk van jeugdbeschermingsmaatregelen. Met de kennis die beschikbaar is vanuit de gehechtheidstheorie is gedrag van kinderen beter te begrijpen en te plaatsen. De auteurs geven hiervan het volgende voorbeeld: wanneer kinderen klampend gedrag vertonen en angstig en bezorgd zijn over het welzijn van hun ouder(s) bij een 'scheiding en omgang'-zaak, is dat goed te begrijpen vanuit het gehechtheidstheoretisch denkkader. Het kind ervaart de scheiding als een bedreiging voor zijn gevoel van veiligheid ('secure base').

31 Kramer, 2022, 2023.

32 Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn, 2022; Bruning, Smeets, Bolscher, Peper, & De Boer, 2020.

33 Richtlijnen jeugdhulp en jeugdbescherming, 2023.

34 Byrne, O'Connor, Marvin, & Whelan, 2005.

Het tweede niveau waarop de gehechtheidstheorie kan worden toegepast in de jeugdbescherming, is meer praktijkgericht en tegelijkertijd veel lastiger te realiseren. (Hoe) kunnen evidence-based instrumenten uit de gehechtheidstheorie worden geïntegreerd in de praktijk? De auteurs geven aan dat op grond van de bestaande gehechtheidsinstrumenten betrouwbare en valide voorspellingen kunnen worden gedaan in wetenschappelijk onderzoek, maar dat dezelfde instrumenten niet getoetst zijn op individueel niveau in de bestaande jeugdbeschermingspraktijk.³⁵ In een consensus-statement over gehechtheid in de juridische praktijk komt een internationale groep experts tot dezelfde conclusie.³⁶

Om een aanzet te geven voor het eerste niveau - de praktijk in Nederland doordenken vanuit het kader van de gehechtheidstheorie - volgen hier enkele voorbeelden van valkuilen en misvattingen uit de praktijk (de precieze details zijn veranderd). Deze voorbeelden zijn gekozen omdat ze illustreren dat er geen, onjuiste of onvolledige aandacht was voor de gehechtheid van het kind in het betreffende geval. De voorbeelden zijn niet bedoeld als een representatieve weergave van de jeugdbeschermingspraktijk, en er wordt ook geen uitspraak gedaan over hoe vaak het zou voorkomen dat er wordt voorbijgegaan aan het belang van gehechtheid. Daarover is helaas geen onderzoek bekend, met uitzondering van een pilotanalyse.³⁷ In deze pilotanalyse bleken de hieronder genoemde valkuilen en misvattingen voor te komen in vijf willekeurig gekozen zaken binnen de jeugdbescherming waarin de vraag naar gezagsbeëindiging centraal stond. Meer onderzoek naar de mate van erkenning van het belang van gehechtheid in de juridische praktijk van jeugdhulp en jeugdbescherming is dringend gewenst.³⁸

Bij de voorbeelden geeft het cursief gedrukte gedeelte steeds de reflectie vanuit de gehechtheidstheorie weer.

- Een kind is op de leeftijd van enkele maanden in een pleeggezin geplaatst. Hij is nu ruim drie jaar oud en woont nog steeds in hetzelfde pleeggezin. Omdat het kind van islamitische afkomst is, terwijl de pleegouders praktiserend christelijk zijn, overwegen de begeleiders om het kind over te plaatsen naar een islamitisch pleeggezin. Tijdens zijn puberteit zal het kind zich dan beter kunnen gaan identificeren met de islamitische levensovertuiging en cultuur.

35 Zie ook Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn, 2022; Granqvist et al., 2017.

36 Forslund et al., 2022.

37 Euser, 2017.

38 Zie ook Forslund et al., 2022.

Reflectie: hier wordt voorbijgegaan aan de jarenlang opgebouwde gehechtheidsrelatie tussen het kind en de pleegouders en er wordt geweld gedaan aan de eerste prioriteit voor jonge kinderen: het bevorderen en bewaken van continue, stabiele gehechtheidsrelaties. Als de levensovertuiging werkelijk een zwaarwegende overweging was geweest, dan had dat punt een dominante rol moeten spelen bij de eerste plaatsing, toen het kind nog maar enkele maanden oud was en nog geen gehechtheidsrelatie had opgebouwd. Een (tijdelijke) plaatsing in een islamitisch pleeggezin met uitzicht op een permanente plaatsing had dit vraagstuk voorkomen. Op de huidige leeftijd van het kind moet het behoud van stabiele gehechtheidsrelaties echter de absolute voorrang hebben.

- Een kind wordt rond zijn eerste verjaardag overgeplaatst van een tijdelijk naar een permanent pleeggezin. Omdat de ouders in het tijdelijke pleeggezin te oud zouden zijn, wordt het kind overgeplaatst, maar de tijdelijke pleegouders hadden de plaatsing wel willen voortzetten. Er zijn nu al diverse contacten over en weer geweest tussen het tijdelijke en het permanente pleeggezin om de overplaatsing voor te bereiden. De tijdelijke pleegouders krijgen van de begeleiders te horen dat zij na de overplaatsing gedurende enkele weken helemaal geen contact met het kind mogen hebben, omdat het kind zich alleen op die manier goed kan losmaken van het tijdelijke pleeggezin en zich ten volle kan hechten aan het nieuwe permanente pleeggezin.

Reflectie: ook hier wordt voorbijgegaan aan het bewaken van stabiele gehechtheidsrelaties, in dit geval bij een jong kind met een eerste gehechtheidsrelatie (de eerste gehechtheidsrelatie is rond de eerste verjaardag gevormd, zie hoofdstuk 2). Als maar enigszins te voorzien is dat een plaatsing permanent kan worden, heeft zo vroeg mogelijke plaatsing in een permanent pleeggezin de absolute prioriteit ('permanency planning'³⁹; pedagogische permanentie⁴⁰). En als er al een overplaatsing moet plaatsvinden, dan kan dat het beste in het eerste halfjaar van het eerste levensjaar gebeuren. Verder wordt in dit geval geen rekening gehouden met het respecteren en onderhouden van bestaande gehechtheidsrelaties. Voor dit kind is het van groot belang dat er contact kan blijven bestaan met de eerste pleegouders. Het kind dit opzettelijk ontzeggen, kan als traumatisch worden ervaren.

39 Selwyn, 2010.

40 Vinke, 2023.

- Een pleegkind in de basisschoolleeftijd woont vanaf dat het een paar maanden oud is in een pleeggezin. Vanwege beperkte draagkracht van de pleegouders, ziekte van de pleegmoeder in combinatie met probleemgedrag van het pleegkind, wordt door de voogd besloten het pleegkind in een gezinshuis te plaatsen. De toezegging dat er een omgangsregeling zal worden ingesteld tussen de pleegouders en het pleegkind wordt echter niet nagekomen, omdat het volgens de voogd te belastend is voor het kind.
Reflectie: in dit geval worden bestaande gehechtheidsrelaties met de pleegouders niet gerespecteerd en in stand gehouden. Ook het belang van het hebben van een gehechtheidsnetwerk met meerdere gehechtheidsrelaties wordt niet ingezien. Voor het kind is het niet 'belastend' maar juist geruïststellend als het contact kan blijven houden met zijn pleegouders als vertrouwde gehechtheidsfiguren.
- Na een scheiding worden twee dochters toegewezen aan hun moeder en krijgen de kinderen een omgangsregeling met hun vader. De weekendbezoeken bij vader vinden plaats in het huis van de ouders van vader, omdat de vader weer bij zijn ouders is ingetrokken. Het is duidelijk dat de kinderen tijdens die weekenden (ook) door de grootouders van vaders kant worden verzorgd. Na de zelfmoord van vader enkele jaren later wil de moeder de omgangsregeling met de grootouders terugbrengen naar een maandelijks kort bezoekje. In de rechtszaak wordt de ontstane gehechtheidsrelatie tussen de kinderen en de grootouders geen enkele maal als overweging opgevoerd (uit een artikel van Riggs & Gottlieb).⁴¹
Reflectie: kinderen kunnen gehechtheidsrelaties opbouwen met vervangende ouderfiguren, zoals pleegouders maar ook grootouders. Wanneer grootouders nauw bij de opvoeding en verzorging zijn betrokken, fungeren zij ook als 'secure base' voor het kind,⁴² en moet er bij jeugdbeschermingsmaatregelen aandacht zijn voor het respecteren en onderhouden van deze gehechtheidsrelaties.
- Een jong kind is in een pleeggezin geplaatst - waar het zich goed ontwikkelt - na een uithuisplaatsing uit een gezin met een alleenstaande moeder met psychische problemen. De begeleiders denken dat het goed is als het kind enkele jaren in het pleeggezin blijft, zodat het een goede gehechtheid kan opbouwen. Het kind kan dan vervolgens deze goede gehechtheid meenemen bij terugplaatsing naar zijn oorspronkelijke gezin waar de moeder ondertussen hulp heeft gehad.

41 Riggs & Gottlieb, 2009.

42 Liang, Lin, Van IJzendoorn, & Wang 2021.

Reflectie: vanuit het gehechtheidstheoretisch denkkader worden hier twee denkfouten gemaakt. Ten eerste wordt gehechtheid ten onrechte opgevat als eigenschap van het kind, terwijl het een kenmerk van een ouder-kindrelatie is. Een kind dat veilig gehecht is aan zijn pleegouder(s), hoeft niet veilig gehecht te zijn of te raken aan zijn biologische ouder(s). De gehechtheidsrelatie met de biologische ouder heeft alles te maken met de beschikbaarheid, voorspelbaarheid en sensitiviteit van deze ouder. Ten tweede wordt hier overwogen om een kind eerst jarenlang bij vervangende ouders te plaatsen om het vervolgens alsnog te scheiden van deze ouderfiguren. De terugplaatsing zal in dat geval een ingrijpende scheiding betekenen. Het kind is de pleegouders als gehechtheidsfiguren ('secure base') gaan beschouwen en een scheiding is, zeker na zo lange tijd, een ingrijpend verlies. Een betere stelregel in dergelijke gevallen is: geen onnodige vertragingen bij beslissingen over de definitieve verblijfplaats van het kind. Als er perspectief op terugplaatsing is, dient hulp aan de ouder(s) zo snel en intensief mogelijk gegeven te worden. Een meer ideale strategie zou zijn om te werken aan een situatie van 'gedeeld opvoederschap' waarbij de pleegouders samenwerken met de ouder en het kind op een passende 'aanvaardbare termijn' terug kan naar de biologisch eigen ouder(s).⁴³

Euser onderscheidde in haar pilotanalyse nog een extra valkuil die van toepassing kan zijn op dit voorbeeld.⁴⁴ Als een jong kind zich goed ontwikkelt in het pleeggezin, kan worden gedacht dat het kind geen last heeft van onduidelijkheid over het nemen van een perspectiefbesluit waar het zal opgroeien. Maar het kind kan zich juist of alleen maar goed ontwikkelen in de nabijheid van continue, stabiele gehechtheidsfiguren (en dat zijn op dit moment de pleegouders). Het is een misvatting om te denken: 'Het kind is nog jong en ontwikkelt zich goed, dus kan het wel wachten, of, dus kan het wel overgeplaatst worden'.

1.4 Drie richtinggevende principes

Onder de titel 'Attachment goes to court: child protection and custody issues' publiceerden zeventig wetenschappers uit ruim twintig landen een consensus-statement over de betekenis van de gehechtheidstheorie en gehechtheidsonderzoek bij jeugdbeschermingszaken en omgangsregelingen.⁴⁵ Een consensus-statement is

43 Richtlijn Uithuisplaatsing en terugplaatsing, 2023.

44 Euser, 2017.

45 Forslund et al., 2022.

een artikel waarin experts hun overeenstemming over een bepaald onderwerp presenteren, gebaseerd op al het beschikbare wetenschappelijk onderzoek. In deze paragraaf worden de inzichten uit dit artikel belicht en samengevat.

Recente meta-analyses laten zien dat veilige gehechtheid verband houdt met betere sociale competentie, minder externaliserend en minder internaliserend probleemgedrag bij het kind. Dit toont aan dat veilige gehechtheid een belangrijke basis en beschermende factor is voor de kinderlijke ontwikkeling. Tegelijkertijd geven de uitkomsten geen aanleiding om alleen op grond van gehechtheid de kinderlijke ontwikkeling te voorspellen. Dit betekent ook dat bij beslissingen over kinderen het belang van veilige gehechtheid erkend, maar niet overdreven moet worden. Om het door te trekken naar de praktijk: als je alle onveilig gehechte kinderen uit huis zou plaatsen, zou meer dan een derde van alle kinderen bij hun ouders weggehaald moeten worden.⁴⁶

Goed-genoeg-opvoederschap

In artikel 3 van het Kinderrechtenverdrag is vastgelegd dat de belangen van het kind de eerste overweging zijn bij alle jeugdbeschermingsmaatregelen en beslissingen over kinderen. Dit principe, in het Engels 'best interests of the child', is echter breed en algemeen geformuleerd. In de praktijk leidt dit nogal eens tot de opvatting dat de opvoeding en kinderlijke ontwikkeling optimaal zouden moeten zijn. Toegepast op gehechtheid, is een veilige gehechtheidsrelatie in het 'beste belang' van het kind. Maar een kind uit huis plaatsen alleen omdat het een onveilige gehechtheidsrelatie met zijn ouder(s) heeft? Zo'n ingrijpende scheiding zou juist indruisen tegen het belang van het kind. Volgens gehechtheidsdeskundige Van IJzendoorn en collega's zou het begrip 'good-enough care' geschikter zijn als maatstaf om opvoedingskwaliteit te beoordelen.⁴⁷

Goed-genoeg-opvoederschap is misschien niet optimaal, maar wel voldoende om in de basisbehoeften van het kind te voorzien.

46 Forslund et al., 2022; zie ook Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn, 2022; Juffer, 2021a.

47 Van IJzendoorn et al., 2018a.

Ter verduidelijking: een onveilige gehechtheidsrelatie is geen psychopathologie. Een onveilige gehechtheid is een manier om adaptief om te gaan met de verminderde emotionele beschikbaarheid van de opvoeder. Als een kind bijvoorbeeld vaak geen adequaat antwoord krijgt op vragen, zal hij wellicht zijn emoties onder de pet gaan houden en minder vaak een beroep doen op deze ouder. Hopelijk zijn er dan alternatieve bronnen van steun, bijvoorbeeld bij de andere ouder of bij de familie of kinderopvang.

Een opvoeder kan ook (tijdelijk) onder grote spanning staan door bijvoorbeeld werkloosheid, laag inkomen of scheiding van de partner en daardoor verminderd emotioneel beschikbaar zijn.⁴⁸ Het kind kan hierop reageren met onveilig gehechtheidsgedrag. Verbetering van de situatie, zoals het wegnemen van stress door armoede en schulden, kan bijdragen aan grotere emotionele beschikbaarheid van de ouder en correctieve gehechtheidservaringen bij het kind.

Ook over het opbouwen en behouden van gehechtheidsrelaties bestaan misverstanden, die tot uiting kunnen komen in bijvoorbeeld een omgangsregeling die ongelijk uitvalt voor een van de ouders.

Bij een omgangsregeling zou moeten worden meegewogen hoeveel contact de kinderen met elke ouder hadden voorafgaand aan de scheiding. Kinderen zullen meestal aan beide ouders gehecht zijn. Verblijven en ook overnachten bij een ouder die vertrouwd is voor het kind, zou dan mogelijk moeten zijn.⁴⁹ Uitgangspunt daarbij is dat er tenminste sprake is van goed-genoeg-ouderschap en er geen mishandeling of misbruik plaatsvindt.

Ongangsregeling met vaders

In het oudere gehechtheidsonderzoek ging men uit van één 'primaire' opvoeder, meestal de moeder die thuis bleef en de meeste tijd met het kind doorbracht. Dit had in de praktijk als gevolg dat bij scheidingen de relatie tussen vader en kind weinig prioriteit kreeg. Ongangsregelingen waren vaak in het nadeel van de vaders, die daardoor minder tijd met hun kind konden doorbrengen. Het is echter niet zo dat de gehechtheidsrelatie van de ene ouder ten koste gaat van die met de andere. Kinderen zijn juist vaak beter af met meerdere gehechtheidsrelaties. Vaders moeten daarom na een scheiding in staat worden gesteld om de gehechtheidsrelatie met hun kind te behouden en verder op te bouwen.⁵⁰

48 Bakermans-Kranenburg, Van IJzendoorn, & Kroonenberg, 2005.

49 Zie ook Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn, 2022.

50 Forslund et al., 2022; Juffer, 2021a.

De internationale groep van gehechtheidswetenschappers formuleerde drie principes, die een leidraad moeten zijn bij het nemen van beslissingen in kinderschermingszaken en omgangsregelingen.⁵¹

Het *eerste principe* is dat voor het opbouwen en behouden van gehechtheidsrelaties **regelmatige omgang met bekende, vertrouwde opvoeders** nodig is. Als een kind bijvoorbeeld slechts beperkt contact heeft met een van de ouders - na een scheiding vaak de vader - is het moeilijk voor een kind om die ouder als veilige haven te (blijven) ervaren. Een (meer) gelijke verdeling van tijd in een omgangsregeling zou daarom altijd het uitgangspunt moeten zijn.

Het *tweede principe* is het belang van **zoveel mogelijk continuïteit en stabiliteit in de opvoeding**. Bij de afweging om een kind uit huis te plaatsen, is het relevant om zowel naar de huidige situatie te kijken als naar de mogelijke negatieve gevolgen op termijn. Een uithuisplaatsing wordt vaak gevolgd door (meerdere) overplaatsingen en dat betekent een risico voor de ontwikkeling van het kind. Soms kan de balans dan beter doorslaan naar niet uit huis plaatsen en het kind laten opgroeien in een gezin met niet optimaal maar wel goed-genoeg-opvoederschap. We weten intussen dat bijna alle gezinsopvoeding waarbij geen sprake is van mishandeling, misbruik of verwaarlozing, beter is dan welke tehuisopvoeding dan ook. Ook zijn er evidence-based interventies beschikbaar om ouders te ondersteunen bij een sensitievere opvoeding, zoals VIPP-SD (zie ook hiervoor).

Het *derde principe* is dat een **netwerk van gehechtheidsrelaties** van grote betekenis is als vangnet. Een kind is meestal gehecht aan een handvol vaste opvoeders en verzorgers, zoals ouders en grootouders, maar ook stief-, pleeg- of adoptieouders. Ook bij (echt)scheiding, over- of terugplaatsing moeten kinderen erop kunnen rekenen dat ze het contact met bekende en vertrouwde gehechtheidsfiguren behouden.

1.5 Aandachtspunten en inzichten

Zoals al eerder opgemerkt zijn er vanuit het wetenschappelijk onderzoek naar gehechtheid geen richtlijnen af te leiden voor het meten van gehechtheid op individueel niveau. Vanuit de gehechtheidstheorie en het gehechtheidsonderzoek (met name meta-analyses en consensus-statements) kunnen wel de volgende aandachtspunten en inzichten geformuleerd worden die behulpzaam kunnen zijn bij het beslissen over kinderen in de juridische praktijk van jeugdhulp en jeugdbescherming.

51 Forslund et al., 2022.

1. Bij het nemen van beslissingen over kinderen is het goed om een *ontwikkelingspedagogisch* denkkader te hanteren. Dit is een perspectief waarbij het ontwikkelingsaspect staat voor de (h)erkenning dat kinderen zich tijdens hun verdere levensloop zullen blijven ontwikkelen en zullen kunnen veranderen, terwijl het opvoedingsaspect laat zien dat kinderen niet alleen beïnvloed worden door hun vroegere opvoedings- en gehechtheidservaringen maar ook door hun huidige opvoedingsomgeving.⁵² Een goed onderbouwde beslissing vraagt volgens het Kinderrechtencomité om een kindvriendelijk, volledig onderzoek. En vervolgens om een zorgvuldige afweging tussen wat het beste is voor het kind en welke andere belangen meespelen.⁵³ In 'Het beste besluit' van de Kinderombudsman staan de volgende vier stappen genoemd: 1. Onderzoek wat het beste is voor de ontwikkeling van het kind. 2. Breng de andere belangen in kaart. 3. Maak een afweging tussen wat het beste is voor de ontwikkeling van het kind en alle andere belangen die een rol spelen, en 4. Leg de beslissing uit aan het kind. Vanuit gehechtheid gezien is een veilige gehechtheidsrelatie in het belang van het kind en een goede basis voor zijn ontwikkeling. Echter, een onveilige gehechtheidsrelatie is geen reden voor een uithuisplaatsing of overplaatsing. Goed-genoeg-opvoederschap is geschikter als maatstaf om de opvoedingskwaliteit te beoordelen, waarbij ouders zo nodig worden ondersteund met hulp bij de opvoeding.
2. Vermijd de valkuil om het *kind te problematiseren*. Vaak is niet het kind of zijn gehechtheid gestoord, maar is de opvoeding of opvoedingscontext problematisch of ernstig verstoord. Het kind kan niet anders dan zich hechten in een (volstrekt) ontoereikende opvoedingsomgeving en kan als gevolg daarvan tekenen van niet-aangepast gehechtheidsgedrag vertonen. Echter, uit de vooruitgang na hulp bij de opvoeding of na een plaatsing in een gunstiger omgeving blijkt de grote veerkracht van kinderen en de plasticiteit van hun (gehechtheids)ontwikkeling.
3. Wanneer kinderen (van alle leeftijden) *correctieve gehechtheidservaringen* krijgen aangeboden, kan hun gehechtheid zich in een positieve (meer veilige) richting gaan ontwikkelen. Naarmate kinderen ouder zijn, kan dit proces van (weer) vertrouwen krijgen in volwassenen moeilijker zijn en langer duren.
4. Een *netwerk van gehechtheidsrelaties* kan een cruciaal vangnet zijn voor kinderen en ouders in problematische opvoedingsituaties. Daarbij kan gedacht worden aan familieleden zoals grootouders, ooms en tantes, maar ook aan vertrouwde volwassenen in de omgeving van het gezin. Dit netwerk kan actief meedenken bij het nemen van beslissingen en meehelpen bij de opvang van de kinderen

52 Zie ook Riggs & Gottlieb, 2009.

53 Kinderombudsman, 2022.

(bijvoorbeeld als weekendgezin of netwerkplaatsing). In het verlengde van dit punt: het kan voor veel mensen - op diverse momenten in de levensloop - belangrijk zijn om hun biologische familie te kennen. Bijvoorbeeld om te weten of je uiterlijk op je ouder(s) lijkt of van wie je een bepaalde eigenschap hebt. Daarom is het voor kinderen belangrijk om - indien mogelijk - contact te houden of te krijgen met hun (on)bekende biologische ouder(s) zodat dergelijke vragen beantwoord kunnen worden.

5. Bij het beoordelen van de opvoedingssituatie van een jong kind en het krijgen van een indruk van de gehechtheidsrelatie tussen het kind en de ouder hebben *observaties van de ouder-kindinteractie* de voorkeur. Deze observaties worden uitgevoerd door een gekwalificeerde professional, bijvoorbeeld met behulp van observatieschalen voor ouderlijke sensitiviteit. De observaties kunnen het beste plaatsvinden in de huiselijke omgeving, waarbij ouders niet onder druk staan van bijvoorbeeld een mogelijke uithuisplaatsing.⁵⁴
6. Als het gaat om het voorkomen van onveilige gehechtheid of het bevorderen van veilige gehechtheid zijn *korte interventies* gericht op sensitief ouderschap - en het op een sensitieve manier regels en grenzen stellen - die gebruik maken van video-feedback het meest effectief. Zo'n interventie kan ook laten zien of ouders open staan voor ondersteuning en of het hen helpt bij de opvoeding. Voor complexe problemen kan daarnaast meer hulp noodzakelijk zijn.
7. Streef naar zo min mogelijk uithuisplaatsingen. Een niet-optimale maar goedgenoeg-opvoeding die stabiliteit biedt, is te verkiezen boven uithuisplaatsing met vaak daarna nog meerdere overplaatsingen. In een dergelijke situatie is het beter het *gezin te ondersteunen* dan het kind uit huis te plaatsen. De uitzondering hierbij is als er signalen van kindermishandeling, verwaarlozing of misbruik zijn.
8. Bij *uithuisplaatsing* van een jong kind verdient het aanbeveling de regel te hanteren 'zo stabiel mogelijk plaatsen', op een plek waar het kind permanent zou kunnen blijven ('permanency planning'⁵⁵; pedagogische permanentie⁵⁶). Omdat kinderen zich altijd hechten en zij hun gehechtheidsgedrag niet kunnen uitstellen, moeten beslissingen over jonge kinderen niet onnodig vertraagd worden. Dit geldt ook voor de beslissing over een uiteindelijke, definitieve verblijfplaats van een jong kind. De ideale strategie kan zijn om in te zetten op 'gedeeld opvoederschap' en samenwerking tussen ouders en pleeg- of gezinshuisouders te bevorderen, waarbij echter ook naar de problematiek en (on)mogelijkheden van de ouders moet worden gekeken.

54 Zie ook Forslund et al., 2022.

55 Selwyn, 2010.

56 Vinke, 2023.

9. Wanneer uithuisplaatsing van een jong kind met perspectief op *terugplaatsing* aan de orde is, moet er onmiddellijk een intensief traject voor hulpverlening met de ouder(s) plaatsvinden. Gedurende die tijd is er voor het kind - zo mogelijk - een intensieve omgangsregeling met de ouders om de bestaande gehechtheidsrelatie met hen te behouden en onderhouden. Ook in deze situatie is de ideale strategie: inzetten op 'gedeeld opvoederschap' en samenwerking tussen ouders en pleeg- of gezinshuisouders bevorderen, waarbij een goede regie vanuit de hulpverlening onontbeerlijk is. Een 'aanvaardbare termijn' voor terugkeer naar de ouders is maatwerk en wordt in overleg bepaald.
10. Met het oog op hun gehechtheidsontwikkeling heeft bij kinderen plaatsing in een *gezinsomgeving* altijd de absolute voorrang, met andere woorden 'zo thuis mogelijk'. Plaatsing in een groepsomgeving, instituut, tehuis of leefgroep is zeer schadelijk gebleken voor de gehechtheids- en algemene ontwikkeling van kinderen (bijvoorbeeld risico op misbruik⁵⁷).
11. Wanneer maar enigszins te voorzien is dat een tijdelijke uithuisplaatsing van een jong kind kan uitmonden in een *permanente uithuisplaatsing*, moet het pleeggezin of gezinshuis daarop worden uitgezocht ('permanency planning'). De keuze voor een (tijdelijk/crisis) pleeggezin waaruit het kind na verloop van tijd weer zal moeten vertrekken, is dan beslist een nadelige optie voor de gehechtheidsontwikkeling en de algemene ontwikkeling van een jong kind.
12. In aanloop naar of na terugplaatsing kan het zinvol zijn om de ouder(s) te ondersteunen met een korte *evidence-based en effectieve interventie* gericht op sensitief ouderschap en het op een sensitieve manier regels en grenzen stellen. Ook pleeggezinnen en gezinshuizen kunnen baat hebben bij een dergelijke interventie, bijvoorbeeld in een aanbod met (standaard) nazorg. Daarbij kan de ondersteuning (ook) gericht zijn op het omgaan met niet-aangepast (gehechtheids)gedrag en verminderde emotionele vaardigheden van het kind.
13. Bij uithuisplaatsingen, overplaatsingen en terugplaatsingen moeten *opgebouwde banden* niet abrupt verbroken maar *gerespecteerd en onderhouden* worden. Het is een mythe dat het verbreken van contact gedurende een bepaalde periode (weken of maanden) na een verplaatsing zou bijdragen aan het beter wennen en hechten van het kind. Integendeel, het kind zal het stoppen van het contact als een plotseling en onbegrijpelijk verlies ervaren. Omgangsregelingen met personen die eerder voor het kind zorgden (na een uithuisplaatsing: de ouders; na een terugplaatsing: pleegouders) kunnen bijdragen aan de stabiliteit van gehechtheidsrelaties en het bredere gehechtheidsnetwerk van het kind. In het verlengde van dit punt: uithuisplaatsingen, overplaatsingen en terugplaatsingen

57 Zie Euser, Alink, Thamer, Van IJendoorn, & Bakermans-Kranenburg, 2013.

- kunnen gepaard gaan met gevoelens van verlies en rouw. Erkenning en zo nodig ondersteuning van kinderen en (pleeg)ouders is dan belangrijk.
14. Het is niet zo dat de gehechtheidsrelatie van de ene ouder ten koste gaat van de gehechtheidsrelatie met de andere ouder. Kinderen zijn juist beter af met meerdere gehechtheidsrelaties (gehechtheidsnetwerk). Beide ouders moeten daarom na een scheiding in staat worden gesteld om met hun kind de *gehechtheidsrelatie te behouden en verder op te bouwen*. Als een kind slechts beperkt contact heeft met een van de ouders - na een scheiding vaak de vader - is het moeilijk voor een kind om die ouder als veilige haven te (blijven) ervaren. Een (meer) gelijke verdeling van tijd voor moeders en vaders in een omgangsregeling zou daarom altijd het uitgangspunt moeten zijn. In het verlengde van dit punt: in het geval van een niet-verzorgende biologische ouder zal een regelmatige omgang met het kind - zo nodig met een geleidelijke opbouw - en de sensitiviteit van deze ouder gaan bepalen hoe veilig en geborgen het kind zich voelt of gaat voelen bij hem of haar. Dit geldt zowel voor een bekende biologische ouder als voor een biologische ouder die voor het kind eerst nog onbekend is. Negatieve boodschappen vanuit de verzorgende ouder kunnen bijdragen aan stress en dit kan de emotionele beschikbaarheid en sensitiviteit van de niet-verzorgende ouder (tijdelijk) negatief beïnvloeden. Bij vermindering van de stress zal de niet-verzorgende ouder beter kunnen inspelen op de behoeften van het kind en kan het kind correctieve gehechtheidservaringen opdoen.
 15. Overall waar mensen andermans kinderen opvangen en opvoeden zou het motto moeten zijn: *'zorg voor het kind alsof het je eigen kind is'* - dus ook in tijdelijke, crisis-, en permanente pleeggezinnen en gezinshuizen. Angst voor een te sterke band met het kind (of het verwijt om 'adoptief' genoemd te worden) kan leiden tot een gebrek aan emotionele beschikbaarheid van de opvoeder met negatieve gevolgen voor de gehechtheid van het kind. Het kind kan immers niet anders dan zich hechten, of hij nu in een tijdelijk of permanent gezin wordt opgevangen.

1.6 De gulden regel

Veilige gehechtheid betekent een belangrijk fundament voor de ontwikkeling van een kind. Het kind ontleent er zijn vertrouwen in anderen en in zichzelf aan. Ook leert het kind in de omgang met zijn vertrouwde gehechtheidsfiguren sociale vaardigheden die later goed van pas komen.

Gehechtheid begint al op jonge leeftijd, vanaf de babytijd, en is geen vaststaand gegeven. Integendeel, gehechtheid blijkt veranderbaar als kinderen correctieve

gehechtheidservaringen krijgen aangeboden of als (pleeg)ouders ondersteund worden bij een sensitievere omgang met hun kind.

Drie richtinggevende principes vormen samen de gulden regel bij het nemen van beslissingen over kinderen in jeugdbeschermingszaken en omgangsregelingen.⁵⁸

- Voor het opbouwen en behouden van gehechtheidsrelaties is regelmatige omgang met voor het kind vertrouwde opvoeders nodig.
- Streef naar zoveel mogelijk continuïteit en stabiliteit in de opvoeding, waarbij in het geval van goed-genoeg-opvoederschap ouders worden ondersteund.
- Een netwerk van gehechtheidsrelaties is een cruciaal vangnet voor kinderen en ouders in problematische opvoedingssituaties.

58 Forslund et al., 2022.

Gehechtheid

2.1 Theorie en wetenschappelijk onderzoek

Gehechtheid ontstaat bij ieder kind van nature. Het is de aangeboren neiging van het kind om steun te zoeken bij iemand die sterker is. Vanaf de geboorte gaat het om potentieel minstens twee ouders die het kind kunnen beschermen en helpen. Zolang het kind niet op eigen benen kan staan, heeft hij die volwassenen nodig om te overleven. Gehechtheid ('attachment') is dan ook een *evolutionair* gegeven: omdat ieder kind hulpeloos ter wereld komt, is hij afhankelijk van de hem omringende volwassenen, meestal de ouders of ouderfiguren. De ouders beschermen het kind niet alleen tegen honger, kou en uitdroging, maar ook tegen allerlei gevaren in de fysieke en sociale omgeving. Bovendien kan het kind ervaringen opdoen en dingen leren in de beschermende aanwezigheid van de ouders en zich zo cognitief en sociaal-emotioneel ontwikkelen.

Het is de verdienste van de gehechtheidstheorie dat zij het al eeuwenoude evolutionair bepaalde gedragssysteem van gehechtheid bij kinderen in kaart heeft gebracht, waarbij kinderpsychiater John Bowlby (1907-1990) als grondlegger en pionier van het eerste uur beslist genoemd moet worden. De kern van zijn gedachtegoed is dat ouders die sensitief inspelen op de signalen van hun kind daarmee bijdragen aan het tot stand komen van een veilige gehechtheidsrelatie tussen kind en ouder. Bowlby stelde dat veilige gehechtheid een voorspellende waarde heeft voor een meer optimale sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind op latere leeftijd. Veilig gehechte kinderen kunnen hun emoties beter reguleren en hebben betere sociale vaardigheden dan onveilig gehechte kinderen. Onveilige gehechtheid kan bijdragen aan diverse moeilijkheden zoals gedragsproblemen, problemen met zelfwaardering en eigenwaarde en moeite met het aangaan van relaties.

Lezen

Bowlby heeft zijn theorie in drie werken uiteengezet: *Attachment, Separation, en Loss*. In *Attachment* wordt het belang en het ontstaan van gehechtheid van kinderen aan hun ouders (of vervangende ouderfiguren) beschreven.⁵⁹ In *Separation* wordt diepgaand ingegaan op de invloed van scheidingen op de gehechtheidsband tussen ouder en kind, terwijl in *Loss* de gevolgen van verliezen worden bestudeerd. In een later werk, *A secure base*, paste Bowlby zijn theorie toe op de (klinische) praktijk. In dit memorandum wordt vaak verwezen naar het gedachtegoed van Bowlby zonder specifieke verwijzing naar deze werken.

59 Bowlby, 1982.

Een overzicht van de achtergronden van de gehechtheidstheorie en het huidige internationale gehechtheidsonderzoek is te vinden in het *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications*.⁶⁰ Een Nederlandstalige inleiding in deze onderwerpen wordt gegeven in *Gehechtheid en trauma*.⁶¹

Empirisch onderzoek toegespitst op de problematiek rondom adoptie en pleegzorg en de praktijk van interventie gericht op het verbeteren van de opvoedingssituatie, treft u onder andere aan in:

- *Adoption in the service of child protection: An international interdisciplinary perspective*.⁶²
- *Foster care placement instability: A meta-analytic review*.⁶³
- *Promoting positive parenting: An attachment-based intervention*.⁶⁴

Voordat we een theorie - zoals hier de gehechtheidstheorie - gaan toepassen en er consequenties voor de praktijk uit afleiden, moet een theorie getoetst worden in empirisch onderzoek. De huidige stand van empirisch onderzoek naar de gehechtheid van kinderen - gebaseerd op honderden onderzoeken, tientallen meta-analyses en duizenden kinderen - bevestigt de centrale principes en uitgangspunten van de gehechtheidstheorie.

De *evidence base* van dit memorandum bestaat uit het omvangrijke wetenschappelijk onderzoek naar gehechtheid, waaronder met name meta-analyses en consensus-statements. In een *meta-analyse* wordt al het beschikbare onderzoek naar hetzelfde onderwerp gecombineerd en statistisch geanalyseerd, waardoor de uitkomst robuuster is dan van een enkel onderzoek (zie bijvoorbeeld het meta-analytisch onderzoek in Groh et al. over het verband tussen gehechtheid aan de ene kant en sociale competentie, externaliserende en internaliserende gedragsproblemen aan de andere kant).⁶⁵ Een *consensus-statement* is een artikel geschreven door een (internationale) groep experts waarin de stand van zaken over een bepaald onderwerp wordt besproken, gebaseerd op al het beschikbare wetenschappelijk onderzoek en

60 Cassidy & Shaver, 2018.

61 Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2010.

62 Palacios et al., 2019.

63 Meta-analyse: Konijn et al., 2019.

64 Juffer, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2008/2023.

65 Meta-analyse: Groh, Fearon, Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, & Roisman, 2017.

meta-analyses (zie bijvoorbeeld het consensus-statement over adoptie,⁶⁶ en het consensus-statement over gehechtheid in de juridische praktijk).⁶⁷

Dat empirisch onderzoek de uitgangspunten van de gehechtheidstheorie heeft bevestigd, betekent dat er richtlijnen kunnen worden opgesteld om beslissingen over kinderen te nemen. Dergelijke richtlijnen zijn belangrijk omdat een gedachte afgeleid uit de gehechtheidstheorie kan verschillen van een opvatting zoals die opgang doet in de praktijk.

Een voorbeeld kan een dergelijk verschil tussen theorie en praktijk wellicht illustreren. Gebaseerd op de gehechtheidstheorie wordt het volgende gesteld: omdat gehechtheid bij ieder kind aangeboren is, kunnen kinderen gehechtheid niet overslaan of uitstellen en is het een mythe dat kinderen zich niet gaan hechten als de opvoedingsomstandigheden verre van ideaal zijn.⁶⁸ In de praktijk wordt echter over kinderen (ouder dan één jaar) bij verwaarlozende ouders wel gezegd: 'Het kind heeft nog geen gelegenheid gehad zich te hechten.' Of: 'Het kind is niet gehecht.' Volgens de gehechtheidstheorie is dit dus een misvatting: ieder kind hecht zich tijdens zijn eerste levensjaar, al zal niet ieder kind zich veilig kunnen hechten. Ook onder erbarmelijke omstandigheden hechten kinderen zich aan volwassenen, zelfs als die volwassenen hen ernstig verwaarlozen of mishandelen.

Dat het hier niet alleen om een theoretische gedachtegang gaat, is op te maken uit empirisch onderzoek naar de gehechtheid van kinderen die opgroeien bij verwaarlozende of mishandelende ouders. Er zijn inmiddels tientallen studies waaruit blijkt dat deze kinderen zich hechten aan hun ouders, terwijl de kwaliteit van die gehechtheidsrelatie inderdaad zorgwekkend is.⁶⁹

Gehechtheid bij mishandelde kinderen

In een meta-analyse naar alle beschikbare studies wereldwijd werden 55 onderzoeken geanalyseerd in multiprobleemgezinnen en gezinnen waarin sprake was van kindermishandeling.⁷⁰ Mishandelde kinderen blijken een sterk verhoogd risico op onveilige gehechtheid te hebben (86%) vergeleken met het percentage onveilige gehechtheid in normgroepen (38%). Daarbij valt vooral het hoge risico

66 Palacios et al., 2019.

67 Forslund et al., 2022.

68 Forslund et al., 2022.

69 Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2010.

70 Meta-analyse: Cyr, Euser, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2010.

op onveilige gedesorganiseerde gehechtheid (zie hieronder) op, dat was in mishandelende gezinnen 51% tegenover 15% in doorsneegezinnen. Gedesorganiseerde gehechtheid is een zorgwekkende vorm van onveilige gehechtheid omdat het latere gedragsproblemen en psychopathologie voorspelt, zo blijkt uit onderzoek.

2.2 Wanneer ontstaat gehechtheid?

Bij pasgeboren baby's spreken we nog niet over gehechtheid aan specifieke ouders of verzorgers. Baby's zijn wel meer gericht op mensen dan op dingen, iets dat evolutionair verklaarbaar is omdat mensen voedsel en bescherming kunnen bieden, in tegenstelling tot dingen. Maar het maakt een pasgeboren baby nog weinig uit wie hem verzorgt. In de eerste weken en maanden zijn verzorgers en ouderfiguren nog min of meer inwisselbaar voor de baby. Als het gaat om de gehechtheid van het kind lijkt een plaatsing in een pleeg- of adoptiegezin, of een over- of terugplaatsing, om die reden dan ook het minst ingrijpend te zijn tijdens de eerste levensmaanden. Uiteraard is het voor de band van de biologische ouders met hun kind wel belangrijk om heel regelmatig contact met het kind te hebben met het oog op een eventuele terugkeer naar huis.

Wel is het ook in deze periode enorm belangrijk hoe er voor de baby wordt gezorgd. Vanaf de geboorte vindt er een wederzijdse afstemming plaats tussen ouder(s) en kind, iets dat gezien kan worden als het voorwerk voor de latere gehechtheidsrelatie. Het gaat bij die wederzijdse afstemming om alledaagse belevingen: de baby huilt, wordt getroost en voelt zich tevreden. De ouder lacht naar de baby, de baby lacht terug en ze hebben samen plezier. Wanneer deze afstemming echter niet in harmonie plaatsvindt of als er helemaal geen afstemming is (bijvoorbeeld bij verwaarlozing), kunnen de signalen van het kind vervormd raken of verstommen. Onderzoek in tehuizen⁷¹ heeft laten zien dat baby's ophouden met huilen wanneer ze nooit getroost worden. Ze lijken het opgegeven te hebben om troost te verwachten van volwassenen. Ook worden kinderen in tehuizen passief als er bijna nooit op hen gereageerd wordt en gaan zij zich 'autistisch' gedragen.⁷² Niet alleen in tehuizen maar ook in gezinnen waar niet in harmonie met een baby wordt omgegaan, kunnen de signalen van een baby worden vervormd of uitgedoofd. Zo zeggen verwaarlozende

71 Meta-analyse: Van IJzendoorn et al., 2020.

72 Rutter et al., 1999.

ouders soms dat hun baby geen knuffelbaby is of gelukkig nooit huult, terwijl dat de erfenis kan zijn van de weinig sensitieve opvoeding die zij het kind geven.

Het voorgaande neemt niet weg dat er verschillen bestaan tussen kinderen. Kinderen blijken te verschillen in de mate waarin ze ontvankelijk zijn voor invloeden uit de sociale omgeving, met kinderen met autisme als een van de voorbeelden waarbij die invloed uit de omgeving klein lijkt. Ook in een harmonieuze omgeving met adequate ouderlijke zorg kunnen kinderen meer of minder openstaan voor de invloed van de opvoeding, bijvoorbeeld afhankelijk van hun temperament (differentiële ontvankelijkheid).⁷³ Uit onderzoek is echter bekend dat veilige gehechtheid ook belangrijk is voor kinderen met een moeilijk temperament of met autisme.

Geen knuffelbaby?

Het is belangrijk om voor ogen te houden dat negatieve eigenschappen die aan een baby of kind worden toegeschreven - weinig responsief, passief, geen knuffelbaby, enzovoort - onterecht kunnen zijn, omdat het gedrag van het kind niet altijd of alleen maar zijn potentie maar ook de erfenis van een insensitieve opvoeding weerspiegelt. Adoptieonderzoek heeft laten zien dat kinderen die vanuit een verwaarlozende tehuisomgeving in een meer sensitieve opvoedingsomgeving terecht kwamen responsiever werden, terwijl kinderen die eerst als 'autistisch' waren bestempeld belangrijke verbeteringen vertoonden in hun sociale ontwikkeling en niet langer autistisch genoemd konden worden (waarna de term 'quasi-autisme' werd gehanteerd om het begingedrag van deze kinderen te typeren).⁷⁴

Op de leeftijd van ongeveer zes maanden gaat het kind een uitgesproken voorkeur krijgen voor één of beide ouders of een vertrouwde ouderfiguur. Bovendien wil het kind vanaf deze leeftijd het liefst in de fysieke nabijheid van de ouders blijven en niet van hen gescheiden worden. Een baby laat deze voorkeur en gerichtheid op een specifieke persoon zien door het tonen van eenkennigheid en scheidingsangst.

73 Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn, 2015.

74 Rutter et al., 1999.

Eenkennigheid en scheidingsangst

Een eenkennige baby wil weinig weten van onbekende mensen en blijft dicht in de buurt van de vertrouwde ouderfiguur. Een baby met scheidingsangst protesteert en kan gaan huilen als de ouder de kamer even verlaat. Beide gedragingen, eenkennigheid en scheidingsangst, zijn positieve signalen dat de gehechtheid bij het kind aan het ontwikkelen is.

Rond de eerste verjaardag is een eerste gehechtheidsrelatie ontstaan. Het kind heeft dan een uitgesproken voorkeur voor de ouders of ouderfiguren, wil het liefst bij hen in de buurt zijn en liever niet van hen gescheiden worden.⁷⁵

Voor jonge kinderen is de fysieke aanwezigheid van een gehechtheidsfiguur erg belangrijk en scheidingen veroorzaken dan ook angst en verdriet bij het kind. Als kinderen ouder worden, zo rond de vier, vijf jaar, kunnen ze korte scheidingen wat beter overzien, het perspectief van hun ouder(s) beter begrijpen en zo nodig met de ouder(s) overleggen of onderhandelen over een scheiding.

2.3 Gehechtheidsgedrag

Kinderen tonen hun gehechtheid door contact te zoeken met hun ouder als ze bang, verdrietig, onzeker of ziek zijn. Bij gehechtheidsgedrag gaat het erom dat het kind voeling wil houden met de veilige basis die de ouder biedt. Die *secure base* biedt het kind een uitvalsbasis om te gaan spelen en ontdekken en een toevluchtshaven om naar terug te keren in geval van nood. Wie ouders en kinderen goed observeert tijdens hun dagelijkse omgang, kan dit 'secure base'-gedrag ook herkennen. Een spelend kind dat goed gebruikmaakt van de veilige basis die zijn ouder biedt, zal steeds even weggaan (om te spelen) en weer terugkeren (voor contact, steun of hulp). Als je de fysieke afstand tussen ouder en kind zou tekenen, zou het er uitzien als een soort bloem: een hart (de ouder die ergens zit of staat) en de bloembladen (de rondjes die het kind maakt van en naar de ouder).

75 Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978.

Veilige basis

Voorbeelden van gehechtheidsgedrag zijn: naar de ouder toegaan als het kind van streek is, bij de ouder in de buurt blijven als het kind in een nieuwe omgeving komt of bij het ontmoeten van onbekende personen, oogcontact met de ouder zoeken als er iets onverwachts gebeurt, de ouder roepen als het kind bang is in het donker, of huilen en de armen uitsteken om opgetild te worden als het kind gevallen is.⁷⁶ Ook tijdens het spelen en ontdekken van de omgeving en spel materiaal (exploratie) zal het kind af en toe checken of de ouder nog in de buurt is en in staat is om zo nodig rugdekking te geven. Dat doet het kind door tijdens het spelen verbaal of oogcontact te zoeken met de ouder, of door zijn spel te onderbreken om even naar de ouder toe te gaan.

2.4 Veilige en onveilige gehechtheid

Een belangrijke ontdekking waarin Mary Ainsworth een doorslaggevende rol speelde, is dat de kwaliteit van de gehechtheid bij kinderen kan verschillen in wat wordt genoemd veilige en onveilige gehechtheid. De vele onderzoeken en meta-analyses naar gehechtheid bevestigen het verschil tussen veilige en onveilige gehechtheid bij kinderen en de oorzaken en gevolgen van (on)veilige gehechtheid. Veilige gehechtheid geeft kinderen een wat grotere kans op een positieve sociaal-emotionele ontwikkeling, terwijl onveilige gehechtheid kan bijdragen aan een wat minder gunstige sociaal-emotionele ontwikkeling en gedragsproblemen. Vaak is er echter sprake van meerdere (cumulatieve) risico's in de gezinssituatie, waarbij onveilige gehechtheid één van de factoren is. Meta-analytisch onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat het verband tussen onveilige gehechtheid en gedragsproblemen robuust maar bescheiden is.⁷⁷

Kinderen kunnen veilig of onveilig gehecht zijn en daarmee weerspiegelt hun gedrag hoe zij door hun ouder zijn behandeld en wat zij van deze ouder geleerd hebben te verwachten. Als kinderen weten dat zij op de ouder kunnen vertrouwen, openlijk hun angst of verdriet kunnen laten zien in de wetenschap dat zij beschermd en getroost zullen worden, zullen zij de ouder anders benaderen dan kinderen die hierin teleurgesteld werden.

76 Bowlby, 1988; Waters & Cummings, 2000.

77 Meta-analyse: Groh, Fearon, Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, & Roisman, 2017.

Veilig gehecht

Veilig gehechte kinderen zoeken contact of lichamelijke nabijheid als zij bijvoorbeeld na een korte scheiding weer met hun ouder herenigd worden. Door de scheiding kunnen ze van streek zijn geraakt (al hoeft dat niet per se), maar bij de terugkeer van de ouder kunnen ze door de ouder gerustgesteld worden en na een tijdje hun spel weer opvatten.⁷⁸

Onveilig gehechte kinderen hebben meer moeite met het vinden van een goede balans tussen aan de ene kant gerustgesteld willen worden en (weer) gaan spelen aan de andere kant.

Onveilig gehecht

Onveilig vermijdsend gehechte kinderen zijn vooral gericht op spelen en ontdekken en lijken weinig geruststelling nodig te hebben in een spannende situatie. Een vermijdsend kind negeert of vermijdt de ouder na een scheiding en toont weinig actieve toenadering of contact om de spanning te verlichten. Een vermijdsend gehecht kind lijkt de spanning te onderdrukken, ten koste van zichzelf (omdat de stress niet verlicht wordt).

Onveilig ambivalent gehechte kinderen zijn vooral gericht op het krijgen van geruststelling van de ouder en hebben juist moeite met het (gaan) spelen en ontdekken. Al voor een scheiding maar zeker daarna, zoeken zij nadrukkelijk de nabijheid en de aandacht van de ouder, door te protesteren, te huilen, zich vast te klampen en zich te verzetten. Na een korte scheiding kunnen deze kinderen niet echt gerustgesteld worden, ze blijven de aandacht en nabijheid van de ouder vragen, soms door zich boos te verzetten. Een ambivalent gehecht kind geeft vrij baan aan de stress die hij beleeft en hij lijkt er volledig door te worden bepaald (en ook in dit geval wordt de stress niet adequaat verlicht).⁷⁹

78 Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978; Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2010.

79 Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978; Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2010.

Mary Main ontdekte dat sommige kinderen tijdens een al ingezette gedragsstrategie (bijvoorbeeld vermijdend reageren) het spoor plotseling bijster zijn en gedesorganiseerd reageren. Dat gebeurt op cruciale, spannende momenten, bijvoorbeeld als de ouder terugkeert na een korte scheiding.

Gedesorganiseerd gehecht

Onveilig gedesorganiseerd gehechte kinderen laten - meestal kort en subtiel - gedrag zien dat niet rijmt met hun verdere gehechtheidsgedrag, zoals tegenstrijdig gedrag (hard huilen tijdens de scheiding maar abrupt ophouden en zich van de ouder afkeren bij binnenkomst van de ouder) of angstig gedrag (zoals verstijven of verstarren zodra de ouder in zicht komt).⁸⁰

2.5 Gehechtheid als ontwikkelingsmijlpaal

Gehechtheid wordt beschouwd als een *ontwikkelingsmijlpaal*.⁸¹ Elk kind raakt gehecht aan één of meer belangrijke volwassenen of ouderfiguren tijdens zijn eerste levensjaar. Zelfs in een problematische of gevaarlijke opvoedingsomgeving, zoals bij kindermishandeling, verwaarlozing of in een tehuis, hecht een kind zich aan de beschikbare ouderfiguren, al zal de kwaliteit van de gehechtheid daar natuurlijk onderlijden en zullen kinderen vaker onveilig gehecht zijn. Gehechtheid geeft het kind gereedschap in handen om zijn emoties en spanning te reguleren, waarbij vertrouwen in de ouderfiguur het kind de zekerheid geeft dat spanningen geuit en opgelost kunnen worden. Ook stelt datzelfde vertrouwen het kind in staat om te spelen en ontdekken, en - in bredere zin - te leren van sociale en cognitieve ervaringen.

Door gehecht te raken aan enkele volwassenen, bouwt een kind ook een mentaal beeld op van mensen in het algemeen. Dat kan een beeld zijn van beschikbaarheid en hulpvaardigheid (in het geval van veilige gehechtheid) of van ontoegankelijkheid en afwijzing (bij onveilige gehechtheid). In de gehechtheidstheorie wordt dit het *interne werkmodel* van gehechtheid genoemd. In het interne werkmodel van gehechtheid liggen verwachtingen over anderen en over het kind zelf opgeslagen. Wat dat laatste betreft: wanneer een kind heeft ervaren dat zijn vragen meestal worden beantwoord en dat zijn angst of verdriet wordt verlicht, zal hij zichzelf als

80 Main & Solomon, 1990; Granqvist et al., 2017; Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Steele, & Granqvist, 2018b.

81 Sroufe, Egeland, Carlson, & Collins, 2005.

competent en de moeite waard ('lovable') gaan beschouwen en bouwt hij zelfvertrouwen op. Vertrouwen in anderen gaat dan samen met zelfvertrouwen.

Gehechtheid bij jonge en oudere kinderen

Baby's en jonge kinderen tonen hun gehechtheidsgedrag op een andere manier dan oudere kinderen. Heel jonge kinderen zoeken voornamelijk lichamelijke nabijheid en contact. Om getroost te worden willen ze opgepakt worden en om de geruststellende nabijheid van de ouder te ervaren, zitten ze bijvoorbeeld graag op schoot bij het voorlezen.

Als kinderen opgroeien, zo vanaf de kleuterleeftijd, verloopt de communicatie met de ouders vaker over een afstand. Oogcontact, gesprekjes of samen iets doen, nemen de plaats in van direct fysiek contact. Uiteraard blijft hierbij de kwaliteit van het contact van belang. Veilig gehechte kinderen zullen ook op deze leeftijd open communiceren met hun ouders over hun positieve en negatieve emoties en zij maken als dat nodig is hun behoefte aan steun duidelijk kenbaar.

Vanaf ongeveer dezelfde leeftijd kunnen kinderen beter omgaan met korte scheidingen, al moeten deze scheidingen wel begrijpelijk, overzichtelijk en voorspelbaar blijven. Ook is het voor het kind prettig als er tijdens de scheiding contact mogelijk blijft met de ouder (bijvoorbeeld per telefoon). Net zoals bij jonge kinderen zijn oudere kinderen gebaat bij het hebben en (onder)houden van continue, stabiele relaties.

2.6 Gehechtheidsnetwerk

Onderzoek bij eeneiige en twee-eiige tweelingen heeft laten zien dat (on)veilige gehechtheid niet genetisch wordt overgedragen van ouder naar kind.⁸² Voor diverse persoonlijkheidskenmerken en intelligentie is wel een soms aanzienlijke rol weggelegd voor genetische aanleg. Bij het ontstaan van een veilige of onveilige gehechtheidsrelatie gaat het dus niet om de erfelijke aanleg ('nature') maar om de opvoedingsomgeving ('nurture'). Hoewel elk kind van nature geneigd is om zich te hechten aan verzorgende volwassenen (het evolutionaire uitgangspunt, zie hiervoor), bepaalt de opvoeding van en omgang met de volwassenen of het kind zich veilig of onveilig gaat hechten aan deze personen.

82 Bokhorst et al., 2003.

Dat maakt ook begrijpelijk waarom gehechtheid niet een kenmerk van een kind is: kinderen 'hebben' niet een veilige of onveilige gehechtheid zoals zij een IQ kunnen hebben van bijvoorbeeld 110. Kinderen laten in hun gedrag zien dat zij veilig of onveilig gehecht 'zijn' aan een bepaalde persoon die direct bij hun opvoeding betrokken is. Baby's en jonge kinderen kunnen daarbij veilig gehecht zijn aan de ene ouder en onveilig gehecht aan de andere ouder. De gehechtheidskwaliteit (veilig, onveilig of gedesorganiseerd) geldt dus voor de specifieke, unieke band die het kind met een bepaalde gehechtheidsfiguur heeft.

Gehechtheid meenemen?

In de praktijk wordt wel eens gesteld dat een uithuisgeplaatst kind zich in een pleeggezin goed kan leren hechten, zodat hij deze goede gehechtheid mee kan nemen als hij bij de oorspronkelijke ouder(s) wordt teruggeplaatst. Dit is echter een misvatting omdat een kind dat veilig gehecht is aan zijn pleegouder(s), niet veilig gehecht hoeft te zijn of te raken aan andere verzorgers of ouderfiguren.

Kinderen die tenminste één veilige band hebben met een ouderfiguur ontwikkelen zich beter dan kinderen die met meer gehechtheidsfiguren een onveilige band hebben. Het hebben van een veilige gehechtheidsrelatie met een van de ouders/verzorgers geldt dan ook als een beschermende factor voor de verdere ontwikkeling van een kind.⁸³

Kinderen hebben meestal meerdere gehechtheidsrelaties. Hun *gehechtheidsnetwerk* bestaat bijvoorbeeld uit de gehechtheidsrelatie met moeder, vader, stiefouder, grootouder(s), een vertrouwde gastouder of kinderopvangleidster.⁸⁴ Het bestaan van een gehechtheidsnetwerk met verschillende 'hulpouders' ('allo-parents')⁸⁵ kan ook evolutionair begrepen worden. Het kost enorm veel inspanningen van de ouders om hun kinderen groot te brengen, zowel in materieel, emotioneel als fysiek opzicht (ouderlijke investering of 'parental investment'). Vergeleken met soortgenoten in de dierenwereld zijn mensenkinderen relatief lang onvolwassen en afhankelijk van de zorg van hun ouders. Omdat ouders ziek kunnen worden of op een andere manier kunnen uitvallen (in het ergste geval door overlijden), moet de zorg van kinderen kunnen worden overgenomen door anderen. Mensen zijn hier ook op toegerust,

83 Werner, 2000.

84 Bakermans-Kranenburg, 2021; Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2010; Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Duschinsky, & Skinner, 2018a.

85 Hrdy, 1999, 2009.

zij kunnen net zoals sommige diersoorten voor de kinderen van hun soortgenoten zorgen.⁸⁶ Adoptie en pleegzorg zijn daar al eeuwenlang het levende bewijs van.

In de praktijk worden de begrippen 'gehechtheid' en 'loyaliteit' soms tegelijkertijd gebruikt. Het begrip loyaliteit (vergelijkbaar met trouw) is afkomstig uit de contextuele therapie.⁸⁷ Volgens deze benadering is 'zijnsloyaliteit' voorbehouden aan de relatie tussen kinderen en hun biologische ouders. Kinderen kunnen een 'verworven loyaliteit' opbouwen met niet-biologische opvoeders, zoals stiefouders, pleegouders of adoptieouders. In tegenstelling tot de gehechtheidstheorie is de contextuele benadering niet voorzien van een stevig fundament van wetenschappelijk onderzoek om juridische beslissingen op te baseren.

In een Nederlandse studie onder pleegkinderen tussen de 10 en 18 jaar rapporteerden de pleegkinderen gemiddeld positieve gevoelens van loyaliteit en verbondenheid voor zowel de pleegouders als de biologische ouders.⁸⁸ Anders dan wat de onderzoekers in de praktijk weleens hoorden, vonden ze geen aanwijzingen dat de pleegkinderen zich verscheurd voelden tussen hun biologische ouders en pleegouders. Dit geeft aan dat kinderen zich tegelijkertijd verbonden kunnen voelen met zowel biologische als niet-biologische ouders die tot hun gehechtheidsnetwerk horen.

In het verlengde van het vorige wordt wel gevraagd of 'zijnsloyaliteit' een rol speelt bij het opbouwen van een gehechtheidsrelatie tussen het kind en zijn nog onbekende biologische ouder, of tussen het kind en zijn bekende biologische ouder waarover de verzorgende ouder erg negatief is.

Zoals gezegd is een vraag over 'zijnsloyaliteit' niet te beantwoorden vanuit wetenschappelijk onderzoek. Wel weten we vanuit adoptieonderzoek dat vrijwel alle kinderen nieuwsgierig zijn naar hun biologische ouders, ook als zij geen contact met (een van) hen hebben.⁸⁹ In een CBS-onderzoek onder volwassen buitenlands geadopteerden in Nederland gaf 51 procent aan te hebben gezocht naar hun achtergrond, terwijl 18 procent dat in de toekomst nog wilde gaan doen.⁹⁰ De geadopteerden rapporteerden dat ze meer wilden weten over hun 'roots' - hun wortels/oorsprong (82%), hun biologische familie (69%), familiegelekenissen in uiterlijk

86 Hrdy, 1999, 2009; Juffer, 2002; Van IJzendoorn & Juffer, 2006.

87 Zie bijvoorbeeld Van der Meiden, 2021.

88 Maaskant, Van Rooij, Bos, & Hermanns, 2016.

89 Palacios et al., 2019.

90 CBS, 2021.

of persoonlijkheid (61%) en of ze nog broers of zussen hadden (56%). Het kan voor veel mensen - op diverse momenten in de levensloop - belangrijk zijn om hun biologische achtergrond te kennen. Bijvoorbeeld om te weten of een bepaalde ziekte in de familie voorkomt, of je uiterlijk op je ouder(s) lijkt of van wie je een bepaalde eigenschap hebt. Daarom is het voor kinderen belangrijk om - indien mogelijk - contact te houden of te krijgen met hun biologische ouder(s) zodat dergelijke vragen beantwoord kunnen worden.

In het geval van een niet-verzorgende bekende biologische ouder of een voor het kind eerst nog onbekende biologische ouder zal vooral de sensitiviteit van deze ouder de kwaliteit van de (beginnende) gehechtheidsrelatie bepalen. Voor gehechtheid is genetische verwantschap niet bepalend. Wat er wel toe doet, is dat het kind regelmatig omgaat met de niet-verzorgende ouder waarbij de sensitiviteit van deze ouder ervoor zorgt dat het kind zich veilig en geborgen voelt of gaat voelen bij hem of haar. Een geleidelijke opbouw naar een regelmatige omgang kan daarbij nodig zijn. Een gehechtheidsrelatie met een niet-verzorgende biologische ouder kan een aanvulling vormen voor het gehechtheidsnetwerk van het kind.

Negatieve boodschappen vanuit de verzorgende ouder kunnen bijdragen aan stress bij alle partijen, ook bij het kind. Dit kan de emotionele beschikbaarheid en sensitiviteit van de niet-verzorgende biologische ouder (tijdelijk) negatief beïnvloeden. Bij vermindering van de stress zal de niet-verzorgende ouder beter kunnen inspelen op de behoeften van het kind en kan het kind correctieve gehechtheidservaringen opdoen.

Tegenwoordig wordt in de hulpverlening in Nederland ook gebruikgemaakt van het netwerk van een gezin, bijvoorbeeld met de Eigen Kracht-conferenties ('Family Group Conferences').⁹¹ In feite wordt er met een dergelijk familieberaad een beroep gedaan op het bredere (gehechtheids)netwerk van het kind en het gezin: ook grootouders, ooms en tantes worden actief betrokken bij het bedenken en uitwerken van een hulpverleningsplan.

Ook bij netwerkpleegzorg wordt gebruikgemaakt van het gezinsnetwerk. Een kind gaat dan wonen bij familie of bij bekenden. In een meta-analyse vonden Konijn et al. dat 'kinship care' (familie-netwerkpleegzorg) gunstiger is voor de stabiliteit van de pleegzorgplaatsing dan 'non-kinship care'.⁹² Konijn en collega's geven drie mogelijke verklaringen voor dit positieve effect. Ten eerste hebben pleegkinderen die bij familieleden worden geplaatst, misschien minder problemen dan pleegkinderen die bij

91 Voor een Amerikaans onderzoek, zie Sheets et al., 2009; voor een Engels onderzoek, zie Taylor et al., 2023; voor een meta-analyse, zie Dijkstra, Creemers, Asscher, Deković, & Stams, 2016.

92 Konijn et al., 2019.

onbekenden in een pleeggezin komen (dit zou dan wijzen op selectieve plaatsing). Ten tweede kan een familie-netwerkpleeggezin zeer toegewijd zijn en zich verantwoordelijk voelen om de familieband te behouden. En ten derde zou een kind bij familie-netwerkpleegzorg meer continuïteit en contact kunnen ervaren met de biologische ouder(s) en de bredere familiekring. Ook in een meta-analyse van Dubois-Comtois et al. komt 'kinship care' als beschermende factor naar voren.⁹³ De onderzoekers vonden dat pleegkinderen in familie-netwerkpleegzorg minder psychische problemen hadden dan kinderen die bij onbekende pleegouders werden geplaatst.

2.7 Gehechtheid en opvoeding

Hoe de gehechtheidsrelatie zich ontwikkelt en de uiteindelijke kwaliteit van de gehechtheid (veilig, onveilig, gedesorganiseerd), hangt af van hoe de ouder met het kind omgaat tijdens de gewone dagelijkse interacties.⁹⁴ In een groot aantal wetenschappelijke onderzoeken en in meta-analyses is een significant verband aangetoond tussen ouderlijke sensitiviteit en de gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind.⁹⁵ Sensitieve ouders hebben vaker een veilig gehecht kind dan insensitieve ouders. Sensitiviteit (of responsiviteit) wordt als volgt omschreven: sensitieve ouders nemen de signalen van hun kind accuraat waar en gaan direct en adequaat op deze signalen in.⁹⁶

Correctieve gehechtheidservaringen

In de praktijk wordt wel naar voren gebracht: 'Dit kind moet in therapie om zijn (haar) gehechtheid te verbeteren.' Hier is een misvatting in het spel: gehechtheid is een relatiekenmerk en om de gehechtheid te verbeteren, moet de ouder hulp krijgen om sensitiever op te voeden. In een sensitievere opvoedingssituatie krijgt het kind correctieve gehechtheidservaringen aangeboden. Deze correctieve ervaringen kunnen het kind helpen bij het alsnog verkrijgen van vertrouwen in volwassenen en in zichzelf.

Het verband tussen sensitiviteit en gehechtheid is zowel bevestigd in correlatieel onderzoek als in experimenteel onderzoek. Bij *correlatieel* onderzoek wordt het onderlinge verband tussen twee variabelen onderzocht, maar kan er niets over de

93 Meta-analyse: Dubois-Comtois et al., 2021.

94 Van der Voort, Juffer, & Bakermans-Kranenburg, 2014.

95 Meta-analyses: De Wolff & Van IJzendoorn, 1997; Verhage et al., 2016.

96 Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978.

richting van het verband worden gezegd. Vertaald naar dit onderwerp: sensitiviteit kan leiden tot veilige gehechtheid, maar het omgekeerde kan ook het geval zijn, namelijk dat een veilig gehecht kind de ouder aanzet tot meer sensitief gedrag. *Experimenteel* onderzoek kan echter causale verbanden aantonen. In een groot aantal interventieonderzoeken werd de sensitiviteit van de ouder verhoogd door middel van opvoedingsondersteuning en een meta-analyse toonde overtuigend aan dat effectieve sensitiviteitsinterventies inderdaad leiden tot een significante verbetering van de gehechtheid van het kind.⁹⁷ Dat betekent dat er een causaal verband is tussen sensitief oudergedrag en de gehechtheid van het kind, waarbij meer sensitiviteit bijdraagt aan een veiliger gehechtheid.

De gehechtheid van een kind weerspiegelt de opvoedingsgeschiedenis van datzelfde kind met zijn ouder(s). Kinderen laten met hun gedrag zien dat zij er wel (veilig) of niet (onveilig) van uitgaan dat de ouder hun signalen zal opmerken en er zo nodig direct en adequaat op in zal gaan.

Inspelen op de signalen van het kind

Kinderen die onveilig vermijdend gehecht zijn, hebben in het verleden veelal ondervonden dat hun ouders niet ingingen op hun negatieve emoties, zoals huilen, en die emoties vaak regelrecht negeerden of afwezen. Door die ervaringen lijken onveilig vermijdend gehechte kinderen ervan uit te gaan dat zij met hun negatieve emoties niet bij hun ouders terecht kunnen. Als het kind van streek is, laat hij dat niet zien, maar probeert hij al zijn aandacht op het speelgoed of de omgeving te richten.

Kinderen die onveilig ambivalent gehecht zijn, hebben veelal ondervonden dat hun ouders wisselend beschikbaar waren. En als de ouders dan wel bij het kind betrokken waren, dan namen ze vaak een onevenredig groot aandeel in de interactie in beslag door veel voor te doen of het kind vaak te onderbreken en te storen in zijn spel. Daarmee gaven de ouders het kind misschien ook impliciet het idee dat hij niet(s) zonder hen kan. Door die ervaringen proberen ambivalent gehechte kinderen hun ouders bij voorbaat al te claimen door bij hen in de buurt te blijven of zich aan hen vast te klampen. Ook kunnen zij verzet en boosheid tonen als de ouder even bij hen weggaat.

97 Meta-analyse: Bakermans, Van IJzendoorn, & Juffer, 2003, zie ook Van IJzendoorn, Schuengel, Wang, & Bakermans-Kranenburg, 2023.

Bij gedesorganiseerde gehechtheid gaat het om andere aspecten in de opvoeding. Onderzoek heeft een verband aangetoond tussen de gedesorganiseerde gehechtheid van het kind en de (soms heel subtiele) signalen van beangstigend of angstig gedrag van de opvoeder die tot uiting komen in bijvoorbeeld gebaren of verandering van stem tijdens de omgang met het kind.⁹⁸ Vooral ouders die persoonlijke verliezen of trauma's uit hun verleden niet goed hebben verwerkt, blijken dit gedrag in de omgang met hun kind te vertonen. Ook een cumulatie van risicofactoren (bijvoorbeeld weinig opleiding, laag inkomen) kan hierbij een rol spelen.⁹⁹

2.8 Gevolgen van gehechtheid

Uit onderzoek en meta-analyses is gebleken dat kinderen die in hun eerste kinderjaren veilig gehecht waren later op sociaal-emotioneel gebied een streepje voor hebben op kinderen die als jong kind onveilig gehecht waren aan hun ouder.¹⁰⁰ In een van de meta-analyses van 69 studies bleek een significant verband te bestaan tussen onveilige gehechtheid en externaliserende gedragsproblemen (zoals agressief gedrag).¹⁰¹ Kinderen die onveilig gehecht zijn, kampen vaker met externaliserende problemen dan kinderen die veilig gehecht zijn.

Gevolgen van gehechtheid

In een longitudinaal onderzoek naar de invloed van de gehechtheid aan adoptieouders bleken veilig gehechte adoptiebaby's later - zowel op de basisschoolleeftijd als in de puberteit - betere sociale vaardigheden te hebben dan geadopteerde kinderen die als baby onveilig gehecht waren aan hun adoptieouder. Dit laat niet alleen de positieve gevolgen zien van veilige gehechtheid op de sociale ontwikkeling van kinderen, maar tevens dat deze gevolgen ook gelden voor ouders en kinderen die niet genetisch verwant zijn.¹⁰²

98 Granqvist et al., 2017; Hesse & Main, 2006; Madigan et al., 2006; Out, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2009.

99 Meta-analyse: Cyr, Euser, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2010.

100 Meta-analyse: Groh, Fearon, Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, & Roisman, 2017.

101 Meta-analyse: Fearon, Bakermans-Kranenburg, Van IJzendoorn, Lapsley, & Roisman, 2010.

102 Jaffari-Bimmel, Juffer, Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, & Mooijaart, 2006; Stams, Juffer, & Van IJzendoorn, 2002.

In het algemeen wordt het hebben van een veilige gehechtheidsrelatie in de vroege kinderjaren met tenminste één volwassene gezien als een beschermende factor. Zo'n beschermende factor kan de invloed van eventuele risicofactoren bufferen en zo een goede invloed hebben op de ontwikkeling van het kind.¹⁰³ Hoewel een onveilig vermijdende of ambivalente gehechtheidsrelatie een wat minder optimale ontwikkeling voorspelt, wordt ernstige psychopathologie echter niet verwacht. Dat ligt enigszins anders voor onveilige gedesorganiseerde gehechtheid. Onderzoek heeft aangetoond dat onveilige gedesorganiseerde gehechtheid in de eerste kinderjaren gepaard kan gaan met latere ontwikkelingsproblemen en psychopathologie, onder andere een verhoogd risico op externaliserende gedragsproblemen.¹⁰⁴

In diverse onderzoeken werd continuïteit van gehechtheid gevonden, dat wil zeggen dat kinderen die als baby veilig gehecht waren, nog steeds veilig gehecht waren tijdens de puberteit of vroege volwassenheid.¹⁰⁵ Tegelijkertijd werd in sommige onderzoeken een voorspelbare discontinuïteit gevonden die verklaard kon worden door belangrijke of ingrijpende levensgebeurtenissen die zich tussentijds hadden voorgedaan.¹⁰⁶ Bijvoorbeeld: kinderen die als baby veilig gehecht waren maar een ingrijpende scheiding (zoals verlating door de ouder) meemaakten tijdens de schooljaren, hadden meer risico om als puber onveilig gehecht te zijn. Overigens is dit ook een van de aanwijzingen dat gehechtheid *veranderbaar* is.

103 Werner, 2000.

104 Granqvist et al., 2017; meta-analyse: Van IJzendoorn, Schuengel, & Bakermans-Kranenburg, 1999.

105 Meta-analyse: Pinquart, Feußner, & Ahnert, 2013.

106 Zie ook Riggs & Gottlieb, 2009.

Gehechtheid in de praktijk

3.1 De kans op veilige gehechtheid verkeken?

In de praktijk wordt er soms van uitgegaan dat het opbouwen van een veilige gehechtheid slechts mogelijk is in de eerste kinderjaren. Voor een kind dat uit een problematische opvoedingssituatie wordt gehaald - bijvoorbeeld door een uithuisplaatsing of een plaatsing in een gezin na een tehuisverblijf - zou er slechts een beperkte en in tijd gelimiteerde mogelijkheid bestaan om alsnog veilige gehechtheidservaringen op te doen.

Vanuit de gehechtheidstheorie en het beschikbare wetenschappelijke gehechtheidsonderzoek is er echter geen enkel steekhoudend argument aan te voeren dat het om een afgemeten en beperkte periode zou gaan waarin kinderen een veilige gehechtheid kunnen ontwikkelen. Er is bij gehechtheid van kinderen nog nooit een dergelijke *kritische periode* aangetoond.¹⁰⁷ Integendeel, de gehechtheidstheorie gaat ervan uit dat kinderen uit problematische opvoedingssituaties geholpen zijn met positieve, correctieve gehechtheidservaringen.¹⁰⁸ En er is niet een bepaalde leeftijd waarop dat stopt. Zelfs in de volwassenheid kan de gehechtheid van mensen - in de vorm van hun vertrouwen in anderen en in zichzelf, de mentale representatie van gehechtheid - ten goede worden bijgesteld, bijvoorbeeld door de invloed van een steunende partner of een helpende therapeut. Ook gehechtheidsonderzoekers wijzen nadrukkelijk op de mogelijkheid van het veranderen van onveilige gehechtheid, zoals dat ook empirisch is aangetoond in veel interventiestudies.¹⁰⁹

Het is wel zo dat het na de eerste levensjaren wat moeilijker kan gaan en langer zal duren om alsnog een veilige gehechtheid bij kinderen te bewerkstelligen. Als een kind weinig vertrouwen in anderen heeft opgebouwd, is er soms een lange weg te gaan om dit vertrouwen te herstellen.

Duidelijk moet echter zijn dat de mogelijkheid tot beïnvloeding blijft bestaan, ook ver na de eerste kinderjaren. En dat betekent ook dat kinderen na de eerste levensjaren de kans moeten krijgen om in een sensitieve(re) en veilige(r) opvoedingsomgeving op te groeien.

107 Zie ook Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2010.

108 Bowlby, 1988.

109 Meta-analyses: Bakermans-Kranenburg, Van IJzendoorn, & Juffer, 2003; Van IJzendoorn, Schuengel, Wang, & Bakermans-Kranenburg, 2023.

Geen kritische periode bij gehechtheid

In de praktijk wordt wel gezegd over kinderen in de kleutertijd: 'Dit kind heeft nog maar een paar jaar om zich (goed/veilig) te kunnen hechten, daarna kan het niet meer.' Of, bij kinderen vanaf ongeveer zes jaar: 'De onveilige gehechtheid van dit kind kan niet meer hersteld worden'. Dit is een misvatting: er is geen kritische periode voor het ontstaan van een veilige(r) gehechtheid, een kind/jongere/volwassene kan altijd alsnog correctieve gehechtheidservaringen opdoen.

Ook wordt wel gezegd: 'De gehechtheid van dit kind kan toch niet meer veranderen (omdat het kind ouder dan, zeg maar, zes jaar is), we kunnen hem net zo goed terugplaatsen bij de ouder' (die echter alleen dezelfde omstandigheden kan bieden als vóór de uithuisplaatsing). Ook hier is een misvatting aan de orde: kinderen horen de kans te krijgen om zich te herstellen in een veilige omgeving, waarbij ook oudere kinderen alsnog correctieve gehechtheidservaringen kunnen opdoen.

Een andere uitspraak die in de praktijk valt te beluisteren, is: 'Gehechtheid is te moeilijk voor dit kind (of: het kind kan intieme relaties niet aan) en daarom plaatsen we hem in een groep.' Ook wel: 'Een gezin is te warm, te "close", vraagt teveel van dit kind en daarom plaatsen we hem in een groep met meer afstandelijke relaties'. Ook hier is een misvatting in het spel: het is nooit te laat voor correctieve gehechtheidservaringen, zelfs niet bij kinderen die extreem vaak en intensief teleurgesteld zijn in hun gehechtheidsfiguren. Instituten en internaten bieden inderdaad minder gelegenheid voor het opbouwen van veilige gehechtheidsrelaties en dat is precies waarom kinderen en jongeren meer gebaat zijn bij gezinsopvoeding als het gaat om gehechtheid en het verbeteren van gehechtheid.¹¹⁰

Dat kinderen kunnen profiteren van correctieve gehechtheidservaringen, zegt ook iets over hun veerkracht en inhaalvermogen.¹¹¹ Vergeleken met volwassenen is de ontwikkeling van jonge kinderen nog plastisch en flexibel (onder andere aangetoond bij hun hersenontwikkeling) en kunnen zij relatief snel dingen oppikken uit een verbeterde opvoedingssituatie.

110 Goldman et al., 2020; Van IJzendoorn et al., 2020; Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2021.

111 Zie ook Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2010.

Het is niet ongewoon om een kind 'hechtingsgestoord' te noemen als het slachtoffer is van een verwaarlozende opvoeding of mishandelende ouder. Daarmee wordt te snel en vaak ten onrechte het kind geproblematiseerd en krijgt het kind een etiket - en soms de diagnose gehechtheidsstoornis - opgeplakt. De opvoedingssituatie waarin zo'n kind verkeerde, kan meestal zeker problematisch genoemd worden, maar het kind zou veel beter op een andere manier getypeerd kunnen worden. Het kind had geen andere keus dan zich te hechten in ongunstige omstandigheden, aan deze mishandelende ouder of in dit verwaarlozende tehuis. Maar veel getraumatiseerde kinderen grijpen kansen op herstel aan en maken een grote inhaalslag als zij in een nieuwe of verbeterde gezinsomgeving worden opgenomen.

Gehechtheidsstoornis

De term 'gehechtheidsstoornis' wordt helaas te pas en te onpas gebruikt. Pleegkinderen zeggen tegen elkaar dat ze een 'hechtingsstoornis' hebben en het staat vaak ongefundeerd vermeld in rapportages en observaties van (pleeg) ouders en hulpverleners.¹¹² Een gehechtheidsstoornis is iets anders dan onveilige gehechtheid. De classificatie 'gehechtheidsstoornis' komt uit de DSM-5 (handboek voor de classificatie van psychische stoornissen) en gaat over twee specifieke en zeldzame diagnoses, in het cluster Psychotrauma en Stressorgerelateerde problemen, voortkomend uit extreme vormen van ontoereikende verzorging zoals (sociale) verwaarlozing waarbij aan emotionele basisbehoeften niet is tegemoetgekomen, wisselende verzorgers, opgroeien in een ongebruikelijke omgeving zoals een kindertehuis.

Bij een *reactieve gehechtheidsstoornis* (Reactive Attachment Disorder) zoeken kinderen met een aantoonbaar verwaarlozingsverleden in alarmsituaties geen troost of steun bij een verzorger. Bij een *ontremd-sociaalcontactstoornis* (Disinhibited Social Engagement Disorder) zijn kinderen na zo'n verleden abnormaal overvriendelijk tegen onbekenden.

Niet alleen wordt overschat hoe frequent een gehechtheidsstoornis voorkomt, ook wordt juist onderschat of zo'n stoornis behandelbaar is. Vroeger plaatsten kinderen met een gehechtheidsstoornis in een residentiële instelling. We weten nu dat de symptomen juist kunnen verdwijnen als deze kinderen in een stabiele gezinsomgeving terechtkomen.

112 Juffer, 2021a.

3.2 Gehecht aan pleegouders en adoptieouders

Een gehechtheidsrelatie is niet voorbehouden aan volwassenen en kinderen die een bloedband met elkaar delen. Kinderen hechten zich ook aan stiefouders, gastouders, leidsters in de kinderopvang, en aan pleeg- en adoptieouders.¹¹³ Of kinderen zich even goed hechten, dat wil zeggen: even vaak veilig gehecht zijn aan vervangende ouders als aan biologisch eigen ouders, is onderzocht in diverse wetenschappelijke onderzoeken en in een meta-analyse.¹¹⁴

In deze meta-analyse werden 17 adoptieonderzoeken opgenomen en 11 pleeggezin-onderzoeken. Er was geen verschil in gehechtheid tussen kinderen in biologische gezinnen en pleeg- of adoptiegezinnen. Wel bleken kinderen die na hun eerste verjaardag geadopteerd werden vaker onveilig gehecht te zijn, iets dat te begrijpen is vanuit de langere blootstelling van deze kinderen aan een problematische opvoedings-situatie vóór de adoptie. Kinderen die vóór hun eerste verjaardag geadopteerd werden, waren even vaak veilig gehecht als kinderen in biologisch verwante gezinnen. Daaruit valt op te maken dat de kwaliteit van de gehechtheid niet afhankelijk is van genetische verwantschap.

Gedesorganiseerde gehechtheid bij adoptie- en pleegkinderen

Adoptie- en pleegkinderen hebben, zo blijkt uit meta-analyses, door de ongunstige opvoedingsomstandigheden vóór de adoptie- of pleeggezin-plaatsing wel een verhoogd risico op onveilige gedesorganiseerde gehechtheid: namelijk 30 tot 40 procent terwijl het bij normgroepen gaat om 15 tot 23 procent.¹¹⁵ Echter, vergeleken met de gezinnen en tehuizen waaruit de pleeg- en adoptiekinderen afkomstig zijn, gaat het juist om een verlaagd risico. Bij gezinnen waarin kindermishandeling voorkomt en in tehuizen ligt het percentage gedesorganiseerde gehechtheid rond de 50 tot 80 procent en daarbij vergeleken is het percentage van 30 tot 40 procent bij pleeg- en adoptiekinderen juist beduidend lager.

113 Juffer, 2002; Oosterman & Schuengel, 2008; Schoenmaker et al., 2015.

114 Meta-analyse: Van den Dries, Juffer, Van IJzendoorn, & Bakermans-Kranenburg, 2009.

115 Meta-analyse: Van den Dries et al., 2009; meta-analyse: Madigan et al., 2023.

Op grond van genoemd meta-analytische onderzoek is er bij pleeg- en adoptiekinderen aan de ene kant een risico te verwachten wat betreft gehechtheid - en daarvoor is de juiste nazorg van groot belang - maar aan de andere kant is de verwachting van een inhaalslag beslist ook aan de orde.¹¹⁶ Een opmerkelijk grote inhaalslag is bij adoptiekinderen eveneens aangetoond op andere terreinen van de ontwikkeling, zoals lichamelijke groei, cognitie en schoolprestaties, gedragsproblemen en zelfwaardering.¹¹⁷ Deze inhaalslag laat de veerkracht van jonge kinderen zien en de mogelijkheden tot herstel die zij uit een verbetering van hun opvoedingsomgeving weten te halen.

3.3 Inzet van vervangende ouders en gehechtheid

Kinderen hechten zich altijd aan ouderfiguren die beschikbaar zijn voor hun verzorging, hoe minimaal of verstoord die beschikbaarheid ook is. Kinderen hechten zich ook aan vervangende ouderfiguren, terwijl het zorgen voor andermans kinderen door volwassenen al eeuwenlang voorkomt bij mensen en dieren. Maar is het wel goed als kinderen zich voluit gaan hechten aan tijdelijke, vervangende ouderfiguren en na een tijdje misschien weer teruggaan naar hun eigen ouders? Zoals al eerder opgemerkt, is het voor een eventuele terugkeer naar de biologische ouders van groot belang om - als dat mogelijk is - frequent contact te laten bestaan tussen ouder en kind. Een belangrijke vraag die hiermee samenhangt, is hoe de inzet van een vervangende ouder gestalte moet krijgen: moet deze vervangende ouderfiguur het kind op enige afstand houden?

In het verleden werden verzorgsters in kindertehuizen en pleegouders er inderdaad regelmatig op gewezen dat zij zich niet te sterk aan de kinderen mochten binden en ook moesten voorkomen dat het kind een te sterke band met hen kreeg. Een te sterke wederzijdse binding zou een moeilijker afscheid en scheiding betekenen met de nodige traumatische gevolgen voor het kind en de verzorgers. Ook zou te grote inzet van pleegouders kunnen leiden tot claimend gedrag van de pleegouder wanneer het kind weer terug moest naar de eigen ouders. Dit zou terugkeer naar het oorspronkelijke gezin onnodig kunnen bemoeilijken en vertragen.

116 Zie ook Finet et al., 2021.

117 Meta-analyses: Juffer & Van IJzendoorn, 2005, 2007; Van IJzendoorn & Juffer, 2006; Van IJzendoorn et al., 2020; studie naar cognitieve inhaalgroei: Finet, Vermeer, Juffer, Bijttebier, & Bosmans, 2019.

Wetenschappers zijn het er nu over eens dat dit een volledig achterhaalde gedachtegang is.¹¹⁸ Een kind kan niet anders dan zich hechten aan wie hem op dit moment verzorgt en hij kan dat alleen maar voluit doen: hij kan zijn gehechtheid immers niet uitstellen, verdringen of in een wachtstand zetten met het oog op een latere band met een andere verzorger. De beste zorg die een vervangende ouder kan geven is dan ook een totale inzet, met andere woorden 'zorgen voor het kind alsof het een eigen kind is'.

Wanneer vervangende ouderfiguren zich minder inzetten om een al te sterke band te voorkomen, zal het kind dat ervaren als een tekort in de emotionele beschikbaarheid van de ouderfiguur. Het kind zal zich er niet minder om binden, gehechtheid ontstaat er hoe dan ook, maar hij zal minder goed op de ouderfiguur kunnen vertrouwen en terugvallen. En dat kan een risico op een onveilige gehechtheidsrelatie betekenen.

In een onderzoek naar pleegouders in Amerika vond men een verband tussen meer 'commitment' (inzet, betrokkenheid) van de pleegouder en minder overplaatsingen van de pleegkinderen.¹¹⁹ Pleegouders die zich enorm inzetten, slaagden erin een stabiele opvoedingssituatie voor het kind te creëren. Dat betekende niet dat deze ouders geen oog hadden voor het gegeven dat het kind op termijn (misschien) weer terug zou gaan naar de biologische ouders. Zolang het kind in haar gezin woonde, beschouwde de pleegmoeder het kind echter als *haar* kind (sterke commitment werd omschreven als: 'She considers the child as hers while the child is in her home').

Pleegouder die 'adoptief' is ingesteld?

In de praktijk hoort men wel eens: 'Deze pleegouder heeft een 'adoptie-instelling' en is daarom ongeschikt voor het pleegouderschap.' Ook in de rechtszaal krijgen pleegouders soms direct of indirect te horen dat ze 'adoptief' zijn ingesteld. Deze pleegouders zouden het pleegkind zien als een eigen kind of adoptiekind dat voorgoed bij hen woont. Daarom zouden ze minder openstaan voor samenwerking met de ouders van het kind en twijfels hebben over mogelijke terugplaatsing. Waar het op neerkomt is dat er van uitgegaan wordt dat de pleegouders zich het kind willen toe-eigenen. De pleegouders daarentegen vinden dat zij voor het belang van hun pleegkind opkomen.

118 Onder andere Dozier et al., 2014.

119 Dozier & Lindhiem, 2006.

Ook hier is een misvatting aan de orde: pleegouders tonen juist meer inzet bij het bieden van stabiele gehechtheidsrelaties als zij het kind zoveel mogelijk als hun eigen kind behandelen.¹²⁰ Onvoorwaardelijkheid en verbinding lijken dan op toe-eigenen. Maar onvoorwaardelijkheid naar het kind toe is een belangrijke basis voor sensitieve opvoeding en daarmee voor het opdoen en repareren van gehechtheidservaringen. Onvoorwaardelijkheid dient vanuit een respectvolle en accepterende houding naar ouders en familie van het kind vorm te krijgen, waarbij de pleegouders beseffen dat er een eindig perspectief kan zijn in geval van terugkeer naar de ouders.

3.4 Scheidingen en gehechtheid

Vroeger was er weinig aandacht voor de gevolgen van scheidingen voor jonge kinderen. Bij scheidingen kan het gaan om kortdurende scheidingen, zoals een ziekenhuisopname van kind of ouder, maar ook om meer definitieve scheidingen, zoals echtscheiding, overlijden of verlating. Door het werk van het echtpaar Robertson die kinderen tijdens een scheiding van enkele dagen of weken nauwgezet observeerden en filmde, weten we dat kinderen verdriet en angst ervaren als gevolg van een scheiding.¹²¹ Met de huidige kennis vanuit de gehechtheidstheorie en het wetenschappelijk onderzoek naar gehechtheid kunnen we dat ook beter plaatsen. Door een scheiding loopt de 'secure base' van het kind gevaar: als de ouders er niet zijn, kan het kind niet op hen terugvallen en een beroep doen op hun zorg en troost. Er ontstaat dan een acute alarmsituatie bij het kind, en dat uit zich in angst en verdriet.

Het vele onderzoek naar gehechtheid laat zich dan ook vertalen in een duidelijk klinkende boodschap wat betreft scheidingen: kinderen hebben het grootste belang bij stabiele gehechtheidsrelaties en continue gehechtheidsfiguren.¹²² Het meemaken van veelvuldige scheidingen, diverse wisselingen van ouderfiguren, of meerdere over-, door- en terugplaatsingen moet daarom zoveel mogelijk voorkomen worden in het belang van de gehechtheid en de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind.

120 Zie ook Juffer & Kramer, 2022.

121 Robertson & Robertson, 1989.

122 Forslund et al., 2022.

Scheidingen

In de praktijk wordt wel beweerd: 'Veilig gehechte kinderen kunnen scheidingen beter aan,' of: 'Dit kind is goed gehecht en zal zich daarom goed kunnen herstellen van meerdere over- of terugplaatsingen.' Ook wel: 'Het kind is veilig gehecht en zal zich daarom makkelijker opnieuw hechten.' Het verbreken van een gehechtheidsrelatie is voor kinderen echter altijd onbegrijpelijk en ingrijpend, omdat het hun gevoel van veiligheid ('secure base') bedreigt. Hoe meer scheidingen, hoe meer risico er is op latere problemen en psychopathologie.

Onderzoek laat ook duidelijk een verband zien tussen het meemaken van scheidingen en overplaatsingen tijdens de kinderjaren en het latere functioneren van dezelfde kinderen: meer overplaatsingen in de jeugd gaan samen met meer psychopathologie later.¹²³ In de documentaire *Alicia* zien we het verdriet van een kind dat veel overplaatsingen heeft meegemaakt;¹²⁴ het is een beklemmende boodschap aan de jeugdhulp en jeugdbescherming om uithuisplaatsingen en overplaatsingen zoveel mogelijk te voorkomen.

Er kan ook sprake zijn van her-traumatisering (sequentiële traumatisering) als kinderen zich na een eerste scheiding en trauma settelen in een gezin dat hen goede opvang biedt, maar waaruit ze vervolgens weer moeten vertrekken.¹²⁵ Keilson beschreef dat Joodse kinderen die tijdens de oorlog in een onderduikpleeggezin werden opgevangen na een vaak zeer pijnlijke scheidingservaring van hun eigen ouders, zich in hun latere leven nog het meest en het diepst getroffen voelden door de beslissing dat zij na de oorlog hun pleeggezin weer moesten verlaten (om bijvoorbeeld bij overlevende Joodse familieleden te gaan wonen). Zij ervoeren dat als een opzettelijk aangebrachte pijnlijke verbreking van de banden met hun pleegouders, terwijl de verbreking van de band met hun eigen ouders niet opzettelijk was aangebracht maar in nood geboren was.

Op grond van wat er nu bekend is, zijn wetenschappers het erover eens dat kinderen gebaat zijn bij stabiele gehechtheidsrelaties. Dat betekent voor de praktijk het zoveel mogelijk in stand houden van opgebouwde gehechtheidsrelaties (met uiteraard als belangrijke uitzondering wanneer kinderen psychisch of fysiek gevaar lopen bij hun

123 Meta-analyse: Konijn et al., 2019; meta-analyse: Oosterman, Schuengel, Slot, Bullens, & Doreleijers, 2007; Verhulst, 2000.

124 Alicia, 2017.

125 Keilson, 1992.

gehechtheidsfiguren), het voorkomen van nieuwe overplaatsingen en het zo laag mogelijk houden van het aantal transities, wisselingen en overplaatsingen.

Stabiele relaties

Uit de praktijk: 'In dit behandelinstituut wisselen de groepsleiders regelmatig van groep omdat de pupillen en leiders anders een te sterke band met elkaar krijgen en daar zal de pupil misbruik van gaan maken.' Ook hierbij is van een misvatting sprake: alleen wanneer er stabiele relaties, bijvoorbeeld met persoonlijke mentoren, worden geboden kan het kind vooruitgang boeken wat betreft gehechtheid (en waarschijnlijk ook op andere gebieden).

3.5 Extreme en zeer problematische opvoedingssituaties

Kinderen die door hun ouders mishandeld, verwaarloosd of misbruikt worden, bevinden zich in een extreme, meestal zeer problematische opvoedingssituatie en dat eist zijn tol wat betreft gehechtheid. In onderzoek naar kinderen die slachtoffer zijn van mishandeling worden extreem hoge percentages onveilige en gedesorganiseerde gehechtheid gevonden (gemiddeld 86%).¹²⁶

Verder is ook tehuis- of instituutopvoeding een illustratie van een extreem afwijkende en zeer problematische opvoedingssituatie. In diverse onderzoeken is vastgesteld dat ook deze kinderen die lijden onder 'structurele verwaarlozing'¹²⁷ opmerkelijk veel vaker gedesorganiseerd gehecht zijn: ongeveer 70 procent vergeleken met 15 procent in normgroepen.¹²⁸

3.6 Gehechtheid verbeteren in de opvoeding

Uit wetenschappelijk onderzoek komt overtuigend naar voren dat sensitief opvoedingsgedrag niet alleen verband houdt met de gehechtheid van het kind (correlationele samenhang) maar ook bepalend is voor de gehechtheid (causaal verband). Door middel van een serie omvangrijke meta-analyses werd vastgesteld dat 'attachment-based' interventies - programma's voor opvoedingsondersteuning die gebaseerd zijn op de gehechtheidstheorie - effectief zijn.¹²⁹

126 Meta-analyse: Cyr, Euser, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2010.

127 Meta-analyse: Van IJzendoorn et al. 2020; Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2021.

128 Meta-analyse: Van den Dries, Juffer, Van IJzendoorn, & Bakermans-Kranenburg, 2009.

129 Meta-analyse: Bakermans-Kranenburg, Van IJzendoorn, & Juffer, 2003.

Uit deze meta-analyses bleek dat vooral relatief korte interventies - niet meer dan 15 behandelcontacten - gericht op sensitief oudergedrag succesvol zijn, terwijl langdurige interventies die bijvoorbeeld gericht zijn op het bieden van sociale steun aan het gezin, niet of nauwelijks werken om vooruitgang in sensitief oudergedrag te boeken.

Dit betekent niet dat een kortdurende 'attachment-based'-interventie de panacee is om alle gezinsproblemen en eventuele problemen van de ouder op te lossen. Daarvoor kan aparte begeleiding of specifieke therapie nodig zijn. Echter, om *sensitief ouderschap* te bevorderen, kan het best gemikt worden op een korte, gedragsgerichte interventie (die eventueel ingepast kan worden in een langere of intensievere behandeling van het gezin of de ouder). Een voorbeeld hiervan is te vinden in een onderzoek naar moeders met een eetstoornis in Engeland. In een gerandomiseerde studie kreeg een deel van de moeders een korte 'attachment-based'-interventie met video-feedback met daarnaast een aparte behandeling voor hun eetstoornis. Vergeleken met de moeders die een traditionele gesprekstherapie (plus dezelfde behandeling voor de eetstoornis) kregen, waren de moeders met de 'attachment-based'-interventie na afloop sensitiever in de omgang met hun kind en hadden zij minder conflicten met hun kind.¹³⁰

In de meta-analyses werd ook gevonden dat het gebruik van video-feedback om de sensitiviteit van de ouder te verhogen een effectieve methode is.¹³¹ Bij video-feedback worden video-opnames van ouder en kind gemaakt en voorzien van commentaar vervolgens met de ouder bekeken en besproken. Bij video-feedback worden ouders als het ware getraind in het leren observeren van hun kind terwijl zij tegelijkertijd meer zicht gaan krijgen in wat er (al) goed werkt in hun eigen opvoedingsgedrag.¹³² Bij het leren observeren oefenen ouders met het benoemen en interpreteren van het gedrag van het kind ('speaking for the child').¹³³ Op die manier worden ouders gestimuleerd om te reflecteren op wat het kind zou kunnen willen, denken en voelen (vergelijkbaar met mentaliseren en 'reflectief functioneren').¹³⁴ Ook kunnen ouders oefenen met alternatief, dat wil zeggen: sensitiever, opvoedingsgedrag. Het voordeel van video-feedback is dat er gewerkt wordt met videobeelden van het

130 Stein et al., 2006.

131 Meta-analyse: Bakermans-Kranenburg, Van IJzendoorn, & Juffer, 2003.

132 Bakermans-Kranenburg, Juffer, & Van IJzendoorn, 2019.

133 Juffer & Bakermans-Kranenburg, 2018.

134 Slade, 2005.

eigen gedrag, de ouder is zijn eigen model. Uit onderzoek is bekend dat het leren van onbekende voorbeeld-ouders op video niet werkt.¹³⁵

De in Nederland ontwikkelde methode Video-feedback Intervention to promote Positive Parenting and Sensitive Discipline (VIPP-SD) werkt ook met video-feedback.¹³⁶ Zo bleek een korte interventie van vier huisbezoeken met video-feedback effectief te zijn in een groep moeders met een onveilig intern werkmodel van gehechtheid (gemeten met het Gehechtheidsbiografisch Interview). Vergeleken met de controlegroep zonder video-feedback waren deze onveilige, veelal getraumatiseerde moeders na afloop van de interventie significant sensitiever in de omgang met hun peuter en bleken deze kinderen als kleuter minder externaliserend probleemgedrag in de klinische range te hebben.¹³⁷

Ook buiten Nederland zijn interventies ontwikkeld op basis van de gehechtheidstheorie die gericht zijn op getraumatiseerde ouders en/of kinderen, zoals de Attachment and Biobehavioral Catch-up interventie (ABC)¹³⁸ en de Attachment-Based Family Therapy voor gezinnen met schoolgaande kinderen of jongeren (ABFT).¹³⁹

Een effectieve vorm van opvoedingsondersteuning kan op verschillende manieren ingezet worden: ter ondersteuning van ouders die kwetsbaar zijn in de opvoeding - bijvoorbeeld door een eigen problematische jeugd of door een verstandelijke beperking - om zo uithuisplaatsingen te voorkomen en/of terugplaatsingen te ondersteunen. Bij multiprobleemgezinnen kan een dergelijke vorm van opvoedingsondersteuning deel uitmaken van een breder opgezet hulpprogramma, waarin ook andere doelen worden nagestreefd, bijvoorbeeld hulp voor de psychiatrische problemen van de ouder.

135 Lambermon & Van IJzendoorn, 1989.

136 Bakermans-Kranenburg, Juffer, & Van IJzendoorn, 2019.; Juffer, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2008/2023.

137 Klein Velderman, Bakermans-Kranenburg, Juffer, & Van IJzendoorn, 2006a, Klein Velderman et al., 2006b.

138 Dozier, 2003; Dozier, Bernard, & Roben, 2018.

139 Bosmans et al., 2022.

Opvoedingsondersteuning aan adoptiegezinnen

Onderzoek liet zien dat een korte, gedragsgerichte interventie met video-feedback effectief was bij adoptieouders en resulteerde in verbeterde sensitiviteit bij de adoptieouder en verminderde gedesorganiseerde gehechtheid bij het adoptiekind.¹⁴⁰ Dit geeft aan dat ook vervangende ouders geholpen kunnen worden met een dergelijke aanpak. En die steun is nodig als vervangende ouders te maken krijgen met pleeg- of adoptiekinderen die vanuit een problematische of verwaarlozende opvoedingssituatie bij hen worden geplaatst en het gedrag van de kinderen de sporen draagt van een onveilig gehechtheidsverleden.

140 Juffer, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2005.

Metten van gehechtheid en sensitiviteit

4.1 Wetenschappelijke onderzoeksinstrumenten

In wetenschappelijk onderzoek naar gehechtheid worden diverse instrumenten gebruikt om gehechtheid te meten. Zoals nog aan de orde zal komen, zijn deze wetenschappelijke instrumenten echter niet geschikt of inzetbaar voor individueel gebruik in de klinische praktijk en de rapportage aan de rechtspraak.

Welk instrument er gebruikt wordt in wetenschappelijk onderzoek, hangt onder meer af van de leeftijd van de betrokkenen. Bij *jonge kinderen* is vooral de Vreemde Situatie Procedure (VSP; Strange Situation Procedure) een gangbare manier om gehechtheid te observeren en te beoordelen.¹⁴¹

Vreemde Situatie Procedure

De Vreemde Situatie Procedure (VSP) is een gestandaardiseerde observatieprocedure van ongeveer 20 minuten met verschillende episodes waarin de binnenkomst van een onbekende persoon en twee korte scheidingen van de ouder plaatsvinden. Vooral het gedrag tijdens de hereniging met de ouder is van belang voor het beoordelen van de gehechtheidskwaliteit als veilig, onveilig of gedesorgeriseerd.

De VSP vindt plaats in een (onderzoeks)instituut in een ruimte die daarvoor is toegerust, met vaste camera-opstellingen, een one-way screen en een gestandaardiseerd protocol voor de uitvoering. Het coderen van de videobeelden vereist een intensieve en langdurige training, inclusief het afleggen van betrouwbaarheidstests zodat zeker is dat de codeur voldoende overeenstemming heeft bereikt met internationale experts.

De Attachment Q-Sort (AQS) is een observatiemethode die bij ouder en kind thuis kan worden uitgevoerd.¹⁴² De intensief getrainde codeur moet een reeks van kaartjes met uitspraken over gehechtheidsgedrag sorteren naar de mate waarin de uitspraak op het kaartje wel of niet van toepassing is op dit specifieke kind. De uitkomst van de uitspraken voor dit individuele kind wordt gelegd op een algemeen profiel van een veilig gehecht kind, waarna een score voor veilige gehechtheid wordt verkregen.

141 Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978.

142 Meta-analyses: Van IJzendoorn, Vereijken, Bakermans-Kranenburg, & Riksen-Walraven, 2004 en Cadman, Diamond, & Fearon, 2018.

Voor *oudere kinderen* (basisschoolleeftijd) worden vaak 'story-stem'-technieken gebruikt, verhaaltjes - soms uitgebeeld met poppen - over gehechtheidsthema's, waarbij het kind het verhaaltje moet afmaken. Uit de manier waarop het kind het verhaaltje afmaakt, kan met behulp van een handleiding door een getrainde codeur worden opgemaakt of het kind vertrouwen heeft in zijn gehechtheidsfiguren (bijvoorbeeld de Manchester Child Attachment Story Task, MCAST¹⁴³ of de Attachment Story Completion Task, ASCT¹⁴⁴). Bij de Attachment Script Assessment krijgen kinderen de vraag om op basis van enkele woorden verhaaltjes te vertellen.¹⁴⁵ Deze verhalen worden beoordeeld op de mate van 'secure base script' kennis, waarbij wordt nagegaan in welke mate het kind verwacht zorg en steun te krijgen van de ouders als dat nodig is.¹⁴⁶

Voor *pubers en volwassenen* is het Adult Attachment Interview (AAI; Gehechtheidsbiografisch Interview) een aangewezen instrument om de gehechtheidsrepresentatie te meten.¹⁴⁷ Bij het AAI staat de weergave van het gehechtheidsverleden van de persoon centraal. Het gaat in dit interview niet zozeer om de gebeurtenissen van vroeger waarover verteld wordt en ook niet om het waarheidsgehalte van wat de persoon zegt. Door woordkeuze, verteltrant en coherentie laat de persoon zien hoe zijn of haar kijk op gehechtheidsrelaties is. Vergelijkbaar met de VSP wordt de gehechtheid van de volwassene gecodeerd als veilig, onveilig en gedesorganiseerd.¹⁴⁸ Ook voor het kunnen coderen van het AAI is een intensieve training inclusief het afleggen van een betrouwbaarheidstest noodzakelijk. In onderzoek is steun voor intergenerationele overdracht van gehechtheid gevonden, dat wil zeggen dat onveilig gehechte ouders veelal onveilig gehechte kinderen hebben.¹⁴⁹ Echter, ook volwassenen kunnen correctieve gehechtheidservaringen opdoen en zo de intergenerationele cirkel van onveilige gehechtheid doorbreken.

143 Green, Stanley, Smith, & Goldwyn, 2000.

144 Zevalkink, 2005.

145 Waters, Bosmans, Vandevivere, Dujardin, & Waters, 2015.

146 Zie bijvoorbeeld Finet et al., 2021.

147 George, Kaplan, & Main, 1985.

148 Voor de exacte termen en een beschrijving, zie Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2010, 2019.

149 Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2019.

In het algemeen geeft ouderrapportage (vragenlijsten, interviews) geen betrouwbaar en valide beeld van de gehechtheid van het kind. Diverse instrumenten zoals de VSP en AQS zijn wel voldoende betrouwbaar en valide gebleken in tal van gehechtheidsstudies en meta-analyses. Deze instrumenten om gehechtheid te meten zijn daarmee uitstekend geschikt voor wetenschappelijk onderzoek naar *groepen kinderen*, maar dat betekent nog niet dat zij op gelijke wijze ingezet kunnen worden in de klinische praktijk voor *individuele kinderen*. Gebruik van deze instrumenten als diagnostisch instrument om de gehechtheid van een individueel kind vast te stellen in de (klinische) praktijk of voor de rapportage ten behoeve van de rechtspraak, wordt beslist afgeraden.¹⁵⁰ De foutenmarge bij deze instrumenten die in onderzoek naar groepen kinderen geen beslissende rol speelt, is niet aanvaardbaar als het om een enkel kind gaat. Te veel kinderen zouden dan ten onrechte veilig of juist onveilig gehecht worden genoemd.

Het is dus niet verantwoord om op grond van een dergelijk instrument een kind te bestempelen als veilig of onveilig gehecht om daar vervolgens ingrijpende stappen (zoals uithuisplaatsing of terugplaatsing) op te baseren, terwijl die diagnose onvoldoende zeker is.¹⁵¹ Het kind kan daarmee ten onrechte een ingrijpende stap krijgen toebedeeld of deze stap wordt juist ten onrechte onthouden aan het kind.

4.2 De ouder-kindrelatie beoordelen in de praktijk

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat er een kloof bestaat tussen de beschikbaarheid van procedures en instrumenten die gebruikt worden in wetenschappelijk onderzoek om gehechtheid te meten en het gebrek aan valide en betrouwbare methoden om gehechtheid bij individuele gevallen in de praktijk te beoordelen.¹⁵² Gehechtheidsinstrumenten uit de wetenschap zijn helaas niet geschikt om op individueel niveau diagnostisch te worden gebruikt.

Wat is er dan wel mogelijk in individuele gevallen in de klinische praktijk en in de rapportage ten behoeve van de rechtspraak? En waarop zou een goede rapportage over de ouder-kindrelatie gebaseerd moeten zijn? In individuele gevallen is een meting van de ouder-kindrelatie bijvoorbeeld met de VSP zoals gezegd niet aan de

150 Zie ook Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn, 2022.

151 Zie ook Granqvist et al., 2017; Main, Hesse, & Hesse, 2011; Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Duschinsky, & Skinner, 2018a; Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Steele, & Granqvist, 2018b.

152 Zie ook Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn, 2022; Byrne, O'Connor, Marvin, & Whelan, 2005; Chaffin et al., 2006; Forslund et al., 2022.

orde, maar wel kan men in de klinische praktijk een inschatting maken van de ouder-kindinteractie om zo zicht te krijgen op de relatie tussen ouder en kind (zie ook de Richtlijn Problematische gehechtheid voor jeugdhulp en jeugdbescherming).¹⁵³ Daarbij is het belangrijk dat er gedragsobservaties plaatsvinden van de interactie (omgang) tussen ouder en kind. Dit geeft al aan dat rapportage op grond van alleen een gesprek met de ouder onvoldoende basis geeft om iets te zeggen over de ouder-kindrelatie en hetzelfde geldt voor het uitsluitend observeren van het kind alleen (bijvoorbeeld tijdens zijn spel).

Er zijn bijvoorbeeld gedragsobservatieschalen waarmee een klinische indruk van de ouder-kindinteractie verkregen kan worden, zoals de *Emotional Availability Scales* (EAS).¹⁵⁴ Met behulp van de EAS kan door een getrainde codeur een globale klinische inschatting worden verkregen van de sensitiviteit van de ouder tijdens de omgang met het kind. Voor het nemen van juridische beslissingen over kinderen zijn dergelijke observatieschalen echter niet geschikt.

Bij een individueel gezin kan gebruikgemaakt worden van een interventie zoals VIPP-SD om na te gaan of ouders open staan voor opvoedingsondersteuning en of het hen helpt om sensitiever met hun kind om te gaan.¹⁵⁵ Dit is onderzocht en resulteerde soms wel¹⁵⁶ en soms niet in positieve resultaten.¹⁵⁷ Voor individuele diagnostiek is dit veelbelovend, maar voor juridische besluitvorming nog onvoldoende geschikt.

153 Richtlijn Problematische gehechtheid voor jeugdhulp en jeugdbescherming, 2020.

154 Biringen, Robinson, & Emde, 2000; Easterbrooks & Biringen, 2009; Endendijk, Groeneveld, Deković, & Van den Boomen, 2019.

155 Juffer, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2008/2023.

156 Cyr, Dubois-Comtois, Paquette, Lopez, & Bigras, 2022.

157 Van der Asdonk et al., 2020.

Literatuur

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Alicia, documentaire (2017): <https://www.2doc.nl/documentaires/2017/11/alicia.html>.
- Bakermans-Kranenburg, M.J. (2021). The limits of the attachment network. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 117–124.
- Bakermans-Kranenburg, M.J., Juffer, F., & Van IJzendoorn, M.H. (2019). Reflections on the mirror: On video-feedback to promote positive parenting and infant mental health. In Ch.H. Zeanah (Ed.), *Handbook of Infant Mental Health* (4th edition), pp. 527-542. New York: Guilford Press.
- Bakermans-Kranenburg, M. J., & Van IJzendoorn, M. H. (2015). The hidden efficacy of interventions: Gene x Environment experiments from a differential susceptibility perspective. *Annual Review of Psychology*, 66(1), 381-409.
- Bakermans-Kranenburg, M.J., & Van IJzendoorn, M.H. (2022). Recht doen aan gehechtheid. Misverstanden en inzichten omtrent gehechtheid bij juridische beslissingen over kinderen. *Tijdschrift Relatierecht en praktijk*, 3, 44-48.
- Bakermans-Kranenburg M. J., Van IJzendoorn M. H., & Juffer, F. (2003). Less is more: Meta-analyses of sensitivity and attachment interventions in early childhood. *Psychological Bulletin*, 129, 195-215.
- Bakermans-Kranenburg, M.J., Van IJzendoorn, M.H., & Kroonenberg, P.M. (2005). Differences in attachment security between African-American and White children: Ethnicity or socio-economic status? *Infant Behavior and Development*, 27, 417-433.
- Biringen, Z., Robinson, J.L., & Emde, R.N. (2000). Appendix B: The Emotional Availability Scales (3rd ed.). *Attachment & Human Development*, 2, 256-270.
- Bokhorst, C. L., Bakermans-Kranenburg, M. J., Fearon, R. M. P., Van IJzendoorn, M. H., Fonagy, P., & Schuengel, C. (2003). The importance of shared environment in mother-infant attachment security: A behavioral genetic study. *Child Development*, 74, 1769-1782.
- Bosmans, G., Bakermans-Kranenburg, M., Van Vlierberghe, L., Verhees, M., Vervliet, B., Hermans, D., & Van IJzendoorn, M. (2022). Gehechtheidsontwikkeling in leertheoretisch perspectief. Handvatten voor (gedrags)therapeutisch werken met gezinnen. *Gedragstherapie*, 55(4), 266-290.
- Bowlby, J. (1965). *Child care and the growth of love*. London: Penguin Books.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss* (Vol. 1). *Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base. Clinical applications of attachment theory*. London: Routledge.
- Bruning, M.R., Smeets, D.J.H., Boscher, J.S., Peper, R., & De Boer, R. (2020). *Kind in proces: van communicatie naar effectieve participatie. Het hoorrecht en de procespositie van minderjarigen in familie- en jeugdzaken*. WODC.

- Byrne, J. G., O'Connor, T. G., Marvin, R. S., & Whelan, W. F. (2005). Practitioner Review: The contribution of attachment theory to child custody assessments. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *46*, 115-127.
- Cadman, T., Diamond, P.R., & Fearon, P. (2018). Reassessing the validity of the Attachment Q-Sort: Un updated meta-analysis. *Infant & Child Development*, *27*(1), e2034.
- Cassidy, J., & Shaver, P.R. (2018). *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications* (Third Edition). New York: Guilford Press.
- CBS (2021). <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/06/helft-geadopteerde-volwassenen-heeft-informatie-over-herkomst-gezocht>.
- Chaffin, M., Hanson, R., Saunders, B.E., Nichols, T., Barnett, D., Zeanah, C., et al. (2006). Report of the APSAC Task Force on attachment therapy, reactive attachment disorder, and attachment problems. *Child Maltreatment*, *11*, 76-89.
- Cyr, C., Dubois-Comtois, K., Paquette, D., Lopez, L., & Bigras, M. (2022). An attachment-based parental capacity assessment to orient decision-making in child protection cases: A Randomized Control Trial. *Child Maltreatment*, *27*/1, 87-108.
- Cyr, C., Euser, E.M., Bakermans-Kranenburg, M.J., & Van IJzendoorn, M.H. (2010). Attachment security and disorganization in maltreating and high-risk families: A series of meta-analyses. *Development and Psychopathology*, *22*, 87-108.
- De Wolff, M.S. & Van IJzendoorn, M.H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, *68*, 571-591.
- Dozier, M. (2003). Attachment-based treatment for vulnerable children. *Attachment and Human Development*, *5*, 253-257.
- Dozier, M., Bernard, K., & Roben, C.K.P. (2018). Attachment and Biobehavioral Catch-Up. In H. Steele & M. Steele (Eds.), *Handbook of attachment-based interventions* (pp. 27-49). New York: Guilford Press.
- Dozier, M., Kaufman, J., Kobak, R., O'Connor, T.G., Sagi-Schwartz, A., Scott, S., . . . Zeanah, C.H. (2014). Consensus statement on group care for children and adolescents: A statement of policy of the American Orthopsychiatric Association. *American Journal of Orthopsychiatry*, *84*(3), 219-225.
- Dozier, M. & Lindhiem, O. (2006). This is my child: Differences among foster parents in commitment to their young children. *Child Maltreatment*, *11*, 338-345.
- Dubois-Comtois, K., Bussièrès, E.L., Cyr, C., St-Onge, J., Baudry, C., Milot, T., & Labbé, A.P. (2021). Are children and adolescents in foster care at greater risk of mental health problems than their counterparts? A meta-analysis. *Children and Youth Services Review*, *127*(2), 106100.
- Dijkstra, S., Creemers, H.E., Asscher, J.J., Deković, M., & Stams, G.J.J.M. (2016). The effectiveness of family group conferencing in youth care: A meta-analysis. *Child Abuse & Neglect*, *62*, 2016, 100-110.

- Easterbrooks, M. A. & Biringen, Z. (2009). Introduction to the Special Issue: Emotional Availability across contexts. *Parenting-Science and Practice*, 9, 179-182.
- Endendijk, J. J., Groeneveld, M. G., Deković, M., & van den Boomen, C. (2019). Short-term test–retest reliability and continuity of emotional availability in parent–child dyads. *International Journal of Behavioral Development*, 43(3), 271–277.
- Euser, E.M. (2017). Gehechtheid in ouderschapsbeoordelingen: een pilotanalyse. *Tijdschrift Jeugdrecht in de praktijk*, (4), 29-36.
- Euser, S., Alink, L.R.A., Tharner, A., van IJzendoorn, M.H., & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2013). The prevalence of child sexual abuse in out-of-home care: A comparison between abuse in residential and in foster care. *Child Maltreatment*, 18(4), 221–231.
- Fearon, R.P., Bakermans-Kranenburg, M.J., Van IJzendoorn, M.H., Lapsley, A., & Roisman, G.I. (2010). The significance of insecure attachment and disorganization in the development of children’s externalizing behavior. A meta-analytic study. *Child Development*, 81, 435-456.
- Finet, C., Vermeer, H.J., Juffer, F., Bijttebier, P., & Bosmans, G. (2019). Remarkable cognitive catch-up in Chinese adoptees nine years after adoption. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 65, 101071.
- Finet, C., Waters, T., Vermeer, H.J., Juffer, F., Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J., & Bosmans, G. (2021). Attachment development in children adopted from China: The role of pre-adoption care and sensitive adoptive parenting. *Attachment and Human Development*, 23(5), 587-607.
- Forslund, T., Granqvist, P., van IJzendoorn, M.H., Sagi-Schwartz, A., Glaser, D., Steele, M., ... Duschinsky, R. (2022) Attachment goes to court: child protection and custody issues, *Attachment & Human Development*, 24(1), 1-52. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616734.2020.1840762>.
- George, C., Kaplan, N., & Main, M. (1985). *Adult Attachment Interview*. Unpublished manuscript.
- Goldman, P.S., Bakermans-Kranenburg, M.J., Bradford, B., Christopoulos, A., Lim Ah Ken, P., Cuthbert, C., ... Sonuga-Barke, E.J.S. (2020). Institutionalisation and deinstitutionalisation of children II: policy and practice recommendations for global, national, and local actors. *The Lancet Child and Adolescent Health*, 4, 606-633. [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30060-2](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30060-2).
- Granqvist, P., Sroufe, L. A., Dozier, M., Hesse, E., Steele, M., Van IJzendoorn, M., . . . Duschinsky, R. (2017). Disorganized attachment in infancy: a review of the phenomenon and its implications for clinicians and policy-makers. *Attachment & Human Development*, 19(6), 534-558.

- Green, J., Stanley, C., Smith, V., & Goldwyn, R. (2000). A new method of evaluating attachment representations in young school-age children: The Manchester Child Attachment Story Task. *Attachment & Human Development*, 2(1), 48-70.
- Groh, A.M., Fearon, R.M.P., Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J., & Roisman, G.I. (2017). Attachment in the early life course: Meta-analytic evidence for its role in socioemotional development. *Child Development Perspectives*, 11(1), 70-76.
- Hesse, E. & Main, M. (2006). Frightened, threatening, and dissociative (FR) parental behavior as related to infant D attachment in low-risk samples: Description, discussion, and interpretations. *Development and Psychopathology*, 18, 309-343.
- Home Visiting Evidence of Effectiveness (HomVEE) (2023). U.S. Department of Health and Human Services. *VIPP-SD*: <https://homvee.acf.hhs.gov/model/video-feedback-intervention-promote-positive-parenting-vipp-sd>.
- Hrdy, S.B. (1999). *Mother nature: Natural selection and the female of the species*. Londen: Chatto & Windus.
- Hrdy, S.B. (2009). *Mothers and others. The evolutionary origins of mutual understanding*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Jaffari-Bimmel, N., Juffer, F., Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J., & Mooijaart, A. (2006). Social development from infancy to adolescence: Longitudinal and concurrent factors in an adoption sample. *Developmental Psychology*, 42, 1143-1153.
- Juffer, F. (2002). *Adoptie: een optie voor kind en gezin?* Leiden: Universiteit Leiden (oratie).
- Juffer, F. (2021a). Mythes over gehechtheid. *De Pedagoog*, 22(2), 32-34.
- Juffer, F. (2021b). Gewoon, zo doodgewoon... *BIJ ONS thuis in een gezin*, september 2021. <https://www.denvp.nl/wat-we-doen/bij-ons-thuis-in-een-gezin>.
- Juffer, F. (2023). Richtlijn Uithuisplaatsing herzien. 'Hulp erin en niet het kind eruit' *De Pedagoog*, 24(2), 32-34.
- Juffer, F., & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2018). Working with Video-feedback Intervention to promote Positive Parenting and Sensitive Discipline (VIPP-SD): A case study. *Journal of Clinical Psychology*, 74, 1346-1357.
- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M.J., & Van IJzendoorn, M.H. (2005). The importance of parenting in the development of disorganized attachment: evidence from a preventive intervention study in adoptive families. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 263-274.
- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M.J., & Van IJzendoorn, M.H. (Eds.) (2008/2023 Classic Edition). *Promoting positive parenting: An attachment-based intervention*. New York / London: Routledge / Taylor & Francis.

- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M.J., & Van IJzendoorn, M.H. (2019). Opvoeders ondersteunen - met Videofeedback Intervention to promote Positive Parenting and Sensitive Discipline (VIPP-SD). *Gehechtheid in de behandelkamer* (p. 107-115). Uitgeverij SWP.
- Juffer, F., & Kramer, M. (2022). Kom als pleegouder niet adoptief over?! *BIJ ONS thuis in een gezin*, september 2022. <https://www.denvp.nl/wat-we-doen/bij-ons-thuis-in-een-gezin>.
- Juffer, F., & Van IJzendoorn, M.H. (2005). Behavior problems and mental health referrals of international adoptees: A meta-analysis. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 293, 2501-2515.
- Juffer, F., & Van IJzendoorn, M.H. (2007). Adoptees do not lack self-esteem: A meta-analysis of studies on self-esteem of transracial, international, and domestic adoptees. *Psychological Bulletin*, 133, 1067-1083.
- Keilson, H. (1992, English ed.). *Sequential traumatization in children*. Jerusalem: Magnes Press.
- Kinderombudsman (2022). Brochure Het beste besluit. <https://www.kinderombudsman.nl/publicaties/brochure-het-beste-besluit>.
- Klein Velderman, M., Bakermans-Kranenburg, M.J., Juffer, F., & Van IJzendoorn, M.H. (2006a). Effects of attachment-based interventions on maternal sensitivity and infant attachment: Differential susceptibility of highly reactive infants. *Journal of Family Psychology*, 20, 266-274.
- Klein Velderman, M., Bakermans-Kranenburg, M.J., Juffer, F., Van IJzendoorn, M.H., Mangelsdorf, S.C., & Zevalking, J. (2006b). Preventing preschool externalizing behavior problems through video-feedback intervention in infancy. *Infant Mental Health Journal*, 27, 466-493.
- Konijn, C., Admiraal, S., Baart, J., van Rooij, F., Stams, G.-J., Colonesi, C., Lindauer, R., & Assink, M. (2019). Foster care placement instability: A meta-analytic review. *Children and Youth Services Review*, 96, 483-499.
- Kramer, M. (2022). In de rechtszaal: opboksen tegen beeldvorming. *BIJ ONS thuis in een gezin*, september 2022. <https://www.denvp.nl/wat-we-doen/bij-ons-thuis-in-een-gezin>.
- Kramer, M. (2022, 6e druk). *Paraplu voor pleegouders*. Uitgeverij SWP.
- Kramer, M. (2023). *Juridische vragen over pleegzorg*. Nederlands Jeugdinstituut. <https://www.nji.nl/pleegzorg/juridische-vragen>.
- Lambermon, M.W.E., & Van IJzendoorn, M.H. (1989). Influencing mother-infant interaction through videotaped or written instruction: Evaluation of a parent education program. *Early Childhood Research Quarterly*, 4, 449-458.
- Liang, X., Lin, Y., Van IJzendoorn, M.H., & Wang, Z (2021). Grandmothers are part of the parenting network, too! A longitudinal study on coparenting, maternal

- sensitivity, child attachment and behavior problems in a Chinese sample. *New Directions in Child and Adolescent Development*, 95-116.
- Maaskant, A.M., van Rooij, F.B., Bos, H.M.W., & Hermans, J.M.A. (2016). The wellbeing of foster children and their relationship with foster parents and biological parents: a child's perspective. *Journal of Social Work Practice*, 30(4), 379-395.
- Madigan, S., Bakermans-Kranenburg, M. J., Van IJzendoorn, M. H., Moran, G., Pederson, D. R., & Benoit, D. (2006). Unresolved states of mind, anomalous parental behavior, and disorganized attachment: A review and meta-analysis of a transmission gap. *Attachment & Human Development*, 8, 89-111.
- Madigan, S., Fearon, R.M.P., van IJzendoorn, M.H., Duschinsky, R., Schuengel, C., Bakermans-Kranenburg, M.J., ... Verhage, M.L. (2023). The first 20,000 strange situation procedures: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 149(1-2), 99-132.
- Main, M., Hesse, E., & Hesse, S. (2011). Attachment theory and research: Overview with suggested applications to child custody. *Family Court Review*, 49(3), 426-463.
- Main, M., & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In: M.T. Greenberg, D. Cicchetti, & E.M. Cummings (Red.), *Attachment in the preschool years. Theory, research, and intervention* (pp. 121-182). Chicago: The University of Chicago Press.
- Mennen, F. E. & O'Keefe, M. (2005). Informed decisions in child welfare: The use of attachment theory. *Children and Youth Services Review*, 27, 577-593.
- Nederlands Jeugdinstuut (2023a). *Databank Effectieve Jeugdinterventies*: <https://www.nji.nl/interventies/erkenningprocedure>.
- Nederlands Jeugdinstuut (2023b). *Gedeeld opvoederschap*: <https://www.nji.nl/pleegzorg/gedeeld-opvoederschap-van-ouders-en-pleegouders>.
- Oosterman, M., & Schuengel, C. (2008). Attachment in foster children associated with caregivers' sensitivity and behavior problems. *Infant Mental Health Journal*, 29, 609-623.
- Oosterman, M., Schuengel, C., Slot, N. W., Bullens, R. A. R., & Doreleijers, T. A. H. (2007). Disruptions in foster care: A review and meta-analysis. *Children and Youth Services Review*, 29, 53-76.
- Out, D., Bakermans-Kranenburg, M.J., & van IJzendoorn, M.H. (2009). The role of disconnected and extremely insensitive parenting in the development of disorganized attachment: validation of a new measure. *Attachment & Human Development*, 11, 419-443.
- Palacios, J., Adroher, S., Brodzinsky, D.M., Grotevant, H.D., Johnson, D.E., Juffer, F., ... Tarren-Sweeney, M. (2019). Adoption in the service of child protection: An international interdisciplinary perspective. *Psychology, Public Policy, and Law*, 25(2), 57-72.

- Patterson, G.R. (1982). *Coercive family process*. Eugene, OR: Castilia.
- Pignotti, M. & Mercer, J. (2007). Holding therapy and dyadic developmental psychotherapy are not supported and acceptable social work interventions: A systematic research synthesis revisited. *Research on Social Work Practice, 17*, 513-519.
- Pinquart, M., Feußner, C., & Ahnert, L. (2013). Meta-analytic evidence for stability in attachments from infancy to early adulthood. *Attachment & Human Development, 15*(2), 189-218.
- Pleegzorg.nl (2023). <https://www.pleegzorg.nl/bibliotheek/1-wat-is-pleegzorg/37-feiten-en-cijfers-over-pleegzorg/>.
- Richtlijnen jeugdhulp en jeugdbescherming* (2023). Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk, Nederlands Instituut van Psychologen, Nederlandse vereniging van pedagogen en onderwijskundigen, Nederlands Jeugdinstituut. <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/>.
- Richtlijn Pleegzorg voor jeugdhulp en jeugdbescherming* (4^e herziene druk, 2019). Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk, Nederlands Instituut van Psychologen, Nederlandse vereniging van pedagogen en onderwijskundigen, Nederlands Jeugdinstituut. <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/pleegzorg/>.
- Richtlijn Problematische gehechtheid voor jeugdhulp en jeugdbescherming* (5^e herziene druk, 2020). Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk, Nederlands Instituut van Psychologen, Nederlandse vereniging van pedagogen en onderwijskundigen, Nederlands Jeugdinstituut. <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/problematische-gehechtheid/>.
- Richtlijn Uithuisplaatsing en terugplaatsing voor jeugdhulp en jeugdbescherming* (4^e geheel herziene druk, 2023). Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk, Nederlands Instituut van Psychologen, Nederlandse vereniging van pedagogen en onderwijskundigen, Nederlands Jeugdinstituut. <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/uithuisplaatsing-en-terugplaatsing/>.
- Riggs, S. A. & Gottlieb, M. C. (2009). The attachment network in family law matters: A developmental-contextual approach. *Journal of Forensic Psychology Practice, 9*, 208-236.
- Robertson, J. & Robertson, J. (1989). *Separation and the very young*. Londen: Free Association Books.
- Rutter, M., Andersen-Wood, L., Beckett, C., Bredenkamp, D., Castle, J., Groothues, C. et al. (1999). Quasi-autistic patterns following severe early global privation. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 40*, 537-549.
- Schoenmaker, C., Juffer, F., Van IJzendoorn, M.H., Linting, M., Van der Voort, A., & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2015). From maternal sensitivity in infancy to adult attachment representations: A longitudinal adoption study with secure base scripts. *Attachment & Human Development, 17*(3), 241-256.

- Selwyn, J. (2010). The challenges in planning for permanency. *Adoption & Fostering*, 34/3, 32-37.
- Sheets, J., Wittenstrom, K., Fong, R., James, J., Tecci, M., Baumann, D. J. et al. (2009). Evidence-based practice in family group decision-making for Anglo, African American and Hispanic families. *Children and Youth Services Review*, 31, 1187-1191.
- Slade, A. (2005). Parental reflective functioning: An introduction. *Attachment and Human Development*, 7, 269-281.
- Sroufe, L. A., Egeland, B., Carlson, E. A., & Collins, W. A. (2005). *The development of the person: The Minnesota study of risk and adaptation from birth to adulthood*. New York: Guilford Press.
- Stams, G.J.J.M., Juffer, F., & Van IJzendoorn, M.H. (2002). Maternal sensitivity, infant attachment, and temperament predict adjustment in middle childhood: The case of adopted children and their biologically unrelated parents. *Developmental Psychology*, 38, 806-821.
- Stein, A., Woolley, H., Senior, R., Hertzmann, L., Lovel, M., Lee, J. et al. (2006). Treating disturbances in the relationship between mothers with bulimic eating disorders and their infants: A randomized, controlled trial of video feedback. *American Journal of Psychiatry*, 163, 899-906.
- Stolwijk, I.J. Van der Put, C.E., & Defoe, I.N. (2021). *Gescheiden plaatsing van broers en zussen bij gezamenlijke uithuisplaatsing. Onderzoek naar de prevalentie en onderliggende oorzaken*. WODC.
- Taylor, S., Blackshaw, E., Lawrence, H., Stern, D., Gilbert, L., Raghoo, N. (2023). *Randomised controlled trial of Family Group Conferencing at pre-proceedings stage*. Foundations, UK. <https://foundations.org.uk/our-work/reports/family-group-conferencing/>.
- TNO (2022). De eerste 1000 dagen van een kind. <https://www.tno.nl/nl/gezond/werk-jeugd-gezondheid/jeugd/eerste-1000-dagen-kind/>.
- Van den Dries, L., Juffer, F., Van IJzendoorn, M.H., & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2009). Fostering security? A meta-analysis of attachment in adopted children. *Children and Youth Services Review*, 31, 410-421.
- Van der Asdonk, S., De Haan, W.D., Van Berkel, S.R., Van IJzendoorn, M.H., Rippe, R.C.A., Schuengel, C. ... Alink, L.R.A. (2020). Effectiveness of an attachment-based intervention for the assessment of parenting capacities in maltreating families: A randomized controlled trial. *Infant Mental Health Journal*, 41(6), 821-835.
- Van der Meiden, J. (2021). De toepasbaarheid van contextuele interventies in systeemtherapie. *Systeemtherapie*, 33(2), 171-185.

- Van der Voort, A., Juffer, F., & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2014). Sensitive parenting is the foundation for secure attachment relationships and positive social-emotional development of children. *Journal of Children's Services*, 9(2), 165-176.
- Van IJzendoorn, M.H. & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2010). *Gehechtheid en trauma*. Hogreve Uitgevers, Amsterdam.
- Van IJzendoorn, M.H. & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2019). Bridges across the intergenerational transmission of attachment gap. *Current Opinion in Psychology*, 25, 31-36.
- Van IJzendoorn, M.H. & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2021). Structurele verwaarlozing in kindertehuizen. *De Pedagoog*, 22(1), 32-34.
- Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J., Duschinsky, R., Fox, N.A., Goldman, P.S., Gunnar, M.R., ... Sonuga-Barke, E.J.S. (2020). Institutionalisation and deinstitutionalisation of children I: A systematic and integrative review of evidence regarding effects on development. *The Lancet Psychiatry*, 7, 703-720. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(19\)30399-2](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(19)30399-2).
- Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J., Duschinsky, R., & Skinner, G.C.M. (2018a). Legislation in search of "good-enough" care arrangements for the child: A quest for continuity of care. In J.G. Dwyer (Ed.), *The Oxford Handbook of Children and the Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J., Steele, M., & Granqvist, P. (2018b). Diagnostic use of Crittenden's attachment measures in family court is not beyond a reasonable doubt. *Infant Mental Health Journal*, 39(6), 642-646.
- Van IJzendoorn, M.H., & Juffer, F. (2006). The Emanuel Milller Memorial Lecture. Adoption as intervention. Meta-analytic evidence for massive catch-up and plasticity in physical, socio-emotional, and cognitive development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 1228-1245.
- Van IJzendoorn, M. H., Schuengel, C., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (1999). Disorganized attachment in early childhood: Meta-analysis of precursors, concomitants, and sequelae. *Development and Psychopathology*, 11, 225-249.
- Van IJzendoorn M.H, Schuengel C., Wang Q., Bakermans-Kranenburg M.J. (2023). Improving parenting, child attachment, and externalizing behaviors: Meta-analysis of the first 25 randomized controlled trials on the effects of Video-feedback Intervention to promote Positive Parenting and Sensitive Discipline. *Development & Psychopathology*, 35(1), 241-256. doi: 10.1017/S0954579421001462.
- Van IJzendoorn, M.H., Vereijken, C.M.J.L., Bakermans-Kranenburg, M.J., & Riksen-Walraven, J.M. (2004). Assessing attachment security with the Attachment Q-sort: Meta-analytic evidence for the validity of the observer AQS. *Child Development*, 75, 1188-1213.

- Verhage, M.L., Schuengel, C., Madigan, S., Fearon, R.M.P., Oosterman, M., Cassibba, R., Bakermans-Kranenburg M.J., & Van IJzendoorn, M.H. (2016). Narrowing the transmission gap: A synthesis of three decades of research on intergenerational transmission of attachment. *Psychological Bulletin*, 142(4), 337-366.
- Verhulst, F.C. (2000). Internationally adopted children: The Dutch longitudinal adoption study. *Adoption Quarterly*, 4, 27-44.
- Vinke, A. (2022). *Over trauma en hechtingsproblemen bij geadopteerden en pleegkinderen*. Podcast: <https://www.rinogroep.nl/nieuws/659/podcast-dr-anneke-vinke-over-trauma-en-hechtingsproblemen-bij-geadopteerden-en-pleegkinderen.html>.
- Vinke, A. (2023). *Bouwen aan pedagogische permanentie*. <https://blog.pedagogiek.nu/blog/2023/05/23/bouwen-aan-pedagogische-permanentie/>.
- VIPP-SD interventie (2023): <https://www.nji.nl/interventies/video-feedback-intervention-to-promote-positive-parenting-and-sensitive-discipline>.
- Vliegen, N., & Verhaest, Y. (2020). *Vroege ontwikkeling alle kansen geven*. Pelckmans Uitgevers.
- Waters, T.E.A., Bosmans, G., Vandevivere, E., Dujardin, A., & Waters, H.S. (2015). Secure base representations in middle childhood across two western cultures: Associations with parental attachment representations and maternal reports of behavior problems. *Developmental Psychology*, 51(8), 1013-1025.
- Waters, E., & Cummings, E. M. (2000). A secure base from which to explore close relationships. *Child Development*, 71, 164-172.
- Werner, E. (2000). Protective factors and individual resilience. In J. P. Shonkoff & S. J. Meisels (Eds.), *Handbook of early childhood intervention* (2nd ed.; pp. 115-132). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Zevalkink, J. (2005). Het meten van gehechtheidsrepresentaties bij basisschoolleerlingen: Gehechtheidsverhalen in de klinische praktijk. *Kind & Adolescent*, 26(4), 352-367.

Aanbevolen literatuur

- Bakermans-Kranenburg, M.J., & Van IJzendoorn, M.H. (2022). Recht doen aan gehechtheid. Misverstanden en inzichten omtrent gehechtheid bij juridische beslissingen over kinderen. *Tijdschrift Relatierecht en praktijk*, 3, 44-48.
- Euser, E.M. (2017). Gehechtheid in ouderschapsbeoordelingen: een pilotanalyse. *Tijdschrift Jeugdrecht in de praktijk* (4), 29-36.
- Forslund, T., Granqvist, P., van IJzendoorn, M.H., Sagi-Schwartz, A., Glaser, D., Steele, M., ... Duschinsky, R. (2022) Attachment goes to court: child protection and custody issues, *Attachment & Human Development*, 24(1), 1-52.
- Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M.J., & Van IJzendoorn, M.H. (Eds.) (2008/2023 Classic Edition). *Promoting positive parenting: An attachment-based intervention*. New York / London: Routledge / Taylor & Francis.
- Kramer, M. (2022, 6e druk). *Paraplu voor pleegouders*. Uitgeverij SWP.
- Richtlijn Uithuisplaatsing en terugplaatsing voor jeugdhulp en jeugdbescherming* (4^e geheel herziene druk, 2023). Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk, Nederlands Instituut van Psychologen, Nederlandse vereniging van pedagogen en onderwijskundigen, Nederlands Jeugdinstituut. <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/uithuisplaatsing-en-terugplaatsing/>.
- Van IJzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J., Duschinsky, R., Fox, N.A., Goldman, P.S., Gunnar, M.R., ... Sonuga-Barke, E.J.S. (2020). Institutionalisation and deinstitutionalisation of children I: A systematic and integrative review of evidence regarding effects on development. *The Lancet Psychiatry*, 7, 703-720.

Over de auteur

Femmie Juffer is emeritus hoogleraar adoptie en pleegzorg aan het Instituut Pedagogische Wetenschappen, Universiteit Leiden. Ze is geïnteresseerd in de levenslange gevolgen van adoptie en pleegzorg op de kinderlijke ontwikkeling en in de veerkracht en herstelkansen van kinderen die vroege verwaarlozing en mishandeling hebben meegemaakt. Ze was betrokken bij de ontwikkeling en implementatie van interventies met video-feedback, gebaseerd op de gehechtheids-theorie. Samen met collega's onderzocht ze deze thema's in longitudinale en meta-analytische studies en in gerandomiseerde experimenten.

Ze is momenteel redactielid van het pleegzorgmagazine *BIJ ONS thuis in een gezin* en van *de Pedagoog*, het tijdschrift van de beroepsvereniging van pedagogen en onderwijskundigen, de NVO. Samen met tekstschrijvers Lindy Popma en Monique Steenstra en fotograaf Lilian van Rooij maakte zij drie boeken (uitgegeven door Lectoris) over jongeren in adoptie- en pleeggezinnen.

Femmie Juffer ontving de Casimir onderwijsprijs (2006), de Piet Vroon prijs (2005) en de prijs voor Maatschappelijke dienstverlening (2015) voor het vertalen van wetenschappelijk onderzoek naar de praktijk, en een koninklijke onderscheiding tot Officier in de orde van Oranje-Nassau (2010).

